

MARIE-FRANÇOISE BASLEZ

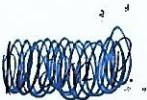
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Μετάφραση
ΜΑΙΡΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

2011

001 11 2 2 1

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 6

- 478: Εγκαθίδρυση της τυραννίδας των Δεινομενιδών στις Συρακούσες.
 478-477: Ίδρυση από την Αθήνα της Δηλιακής Συμμαχίας.
 476: Εκδίωξη των Περσών από την Ευρώπη.
 471: Αποστασία της Νάξου – Οστρακισμός του Θεμιστοκλή – Θάνατος του Πausανία.
 469: Καταστροφή του περσικού στόλου – Απελευθέρωση των Ελλήνων της Ασίας.
 465: Ανατροπή της τυραννίδας στις Συρακούσες.
 465-463: Αποστασία της Θάσου.
 465-456: Σεισμός στη Σπάρτη – Εξέγερση των ειλώντων της Μεσσηνίας.
 461: Οστρακισμός του Κίμωνα και μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη στην Αθήνα.
 461-446: Α΄ Πελοποννησιακός Πόλεμος ανάμεσα στη Σπάρτη και την Αθήνα.
 460-454: Εκστρατεία της Αθήνας στην Κύπρο και την Αίγυπτο· αποτυχία.
 454: Μεταφορά του ταμείου της Δηλιακής Συμμαχίας στην Αθήνα.
 453-440: Απελευθερωτικό κίνημα του Δουκετίου στη Σικελία.
 451: Πρώτος νόμος του Περικλή περί νόθων.
 450: Έναρξη των έργων στην Ακρόπολη της Αθήνας.
 450-449: Νικηφόρος εκστρατεία της Αθήνας στην Κύπρο.
 448: Προβλήματα στην καταβολή του φόρου – Ειρήνη του Καλλία με τους Πέρσες;
 448: Β΄ Ιερός Πόλεμος.
 447: Βοιωτικό Κοινό.
 446: Τριακονταετής Ειρήνη ανάμεσα στη Σπάρτη και την Αθήνα.
 444: Ίδρυση της πανελληνίας αποικίας των Θουρίων.
 443-431: Προσωπική διακυβέρνηση του Περικλή.
 441-439: Αποστασία της Σάμου.
 438: Ολοκλήρωση του Παρθενώνα.
 437: Αθηναϊκές αποικίες στο βόρειο Αιγαίο.
 435: Σύγκρουση μεταξύ Κέρκυρας και Κορίνθου.
 435-432: Πολιτικές δίκες εναντίον του περιβάλλοντος του Περικλή.
 433: Συμμαχία της Αθήνας με την Κέρκυρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ακμή της Αθήνας

1. Η ώρα των επιλογών

1.1. Από τη Σπάρτη στην Αθήνα: Παραχώρηση της ηγεμονίας και ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου (478-477)

ΤΟ 478 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ που είχε συναφθεί το 481 για την αντίσταση στην περσική εισβολή βρέθηκε σε σημείο καμπής. Εκείνο το έτος όλες οι ναυτικές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν μπροστά από το Βυζάντιο για να κλείσουν οριστικά τα Στενά στους Πέρσες. Ο στόλος, που διοικούνταν από τους Αθηναίους στρατηγούς Ξάνθιππο και Κίμωνα, συμπεριλάμβανε στρατιωτικές δυνάμεις των Ιώνων, ενώ ο αντιβασιλέας Πausανίας, ο νικητής των Πλαταιών, ήταν επικεφαλής μιας πελοποννησιακής μοίρας. Την άνοιξη του 478 ανέλαβε την αρχιστρατηγία.

Στη Σπάρτη όμως η κοινή γνώμη ήταν διχασμένη. Η παράταξη του βασιλιά Λεωτυχίδα συνιστούσε μια αναδίπλωση σύμφωνα με τα συμφέροντα της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, την ηγεμονία της οποίας ασκούσε η Σπάρτη από τον 6ο αιώνα. Ο Pausanias, θύμα της «τυραννικής» του συμπεριφοράς, που τον έβλαψε τόσο στην πόλη του όσο και στους κόλπους της Ελληνικής Συμμαχίας, ανακλήθηκε στη Σπάρτη, ενώ οι σύμμαχοι πρότειναν στην Αθήνα να αναλάβει την ηγεσία τους («αυθόρμητα», σύμφωνα με τον Θουκυδίδη). Ο Pausanias προσπάθησε ακόμη να επέμβει στα Στενά, τουλάχιστον ως ιδιώτης. Αφού εκδιώχθηκε από το Βυζάντιο από τον Κίμωνα, εγκαταστάθηκε στην Τρωάδα, ανακλήθηκε μια τελευταία φορά στη Σπάρτη και εξοντώθηκε γύρω στο 470. Η «πελοποννησιακή» παράταξη υπερίσχυσε.

Η συγκρότηση της αθηναϊκής συμμαχίας αποτελεί κάτι περισσότερο από μια απλή μεταβίβαση της ηγεμονίας, επειδή εντάσσεται σε ένα πλαίσιο, μια παράδοση και στόχους διαφορετικούς από εκείνους του 481. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, στόχος της δεν ήταν τόσο η ολοκλήρωση της απελευθέρωσης της Θράκης

και της Ιωνίας, αλλά μάλλον τα αντίποινα. Ήταν πολύ καλύτερα συγκροτημένη σε σχέση με το 481, ενώ μπορεί να γίνει λόγος και για κοινούς στρατιωτικούς και πολιτικούς θεσμούς, που αποτέλεσαν το εμβρυϊκό στάδιο του ομοσπονδιακού συστήματος: Κάθε πόλη συμμετείχε στην κοινή πολεμική προσπάθεια ανάλογα με τις δυνατότητές της, είτε παρέχοντας μια μοίρα στόλου (οι μεγαλύτερες) είτε καταβάλλοντας μια συνεισφορά, τον φόρο· συμμετείχε επίσης σε ένα «κοινό συνέδριο», όπου όλα τα μέλη είχαν ίση αντιπροσώπευση.

Ως έδρα ορίστηκε η Δήλος, το κοινό ιερό των Ιώνων (βλ. Κεφάλαιο 3). Εκεί συγκαλούνταν το συνέδριο και διατηρούνταν το συμμαχικό ταμείο· οι Αθηναίοι αξιωματούχοι που ήταν επιφορτισμένοι με τη διαχείριση του ιερού έφεραν έναν ομοσπονδιακό τίτλο, αυτό των *ἀμφικτιόνων* (βλ. Κεφάλαιο 3), είτε ως δικαϊκό πλάσμα (*fictio juris*) είτε ως ιδιοποίηση μιας προγενέστερης δομής.

Επομένως το 477 ο ελληνικός κόσμος ήταν χωρισμένος στα δύο: στην Πελοποννησιακή Συμμαχία γύρω από τη Σπάρτη, και στη Συμμαχία της Δήλου, με σαφή αιγαιακό και ιωνικό χαρακτήρα, γύρω από την Αθήνα.

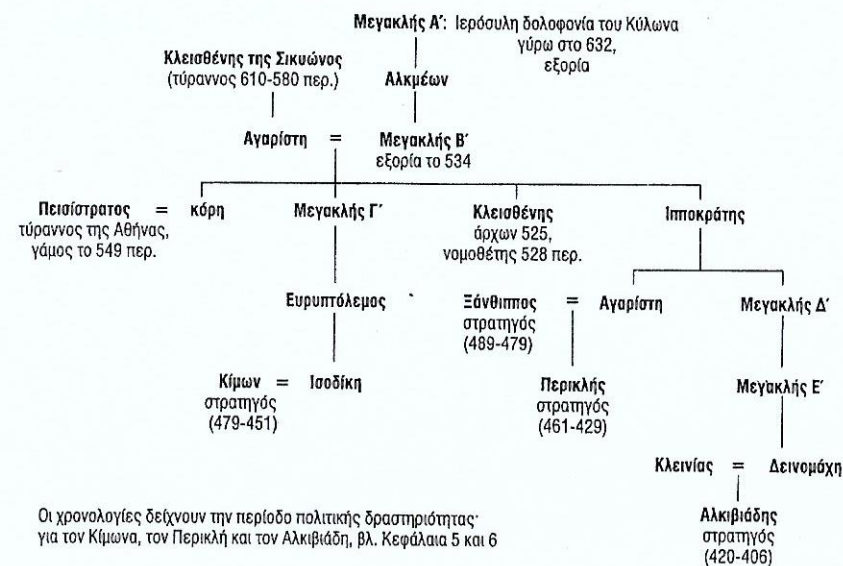
Μεταξύ του 477 και του 466 η Συμμαχία της Δήλου υλοποίησε τον αρχικό της στόχο, αλλά ταυτόχρονα εξελίχθηκε. Οι Πέρσες εκδιώχθηκαν από την τελευταία ευρωπαϊκή τους βάση, την Ηϊόνα στη Θράκη, στις εκβολές του Στρυμόνα. Η Κάρυστος στην Εύβοια, μια πόλη φιλοπερσική, τιμωρήθηκε. Οι Έλληνες της Ασίας απελευθερώθηκαν και η συμμαχία εκτεινόταν από τα Στενά ως την Κύπρο. Είχε όμως ήδη εκδηλώσει επεκτατική πολιτική: Η Σκύρος κατελήφθη για να ασκείται έλεγχος στον δρόμο των σιτηρών, και διεξήχθη πόλεμος εναντίον της Θάσου κατά τη διάρκεια μιας προσπάθειας αποικισμού στην τοποθεσία της Ηϊόνας. Τελικά η συμμαχία έλαβε χαρακτήρα ιμπεριαλιστικό: Η Νάξος πολιορκήθηκε επειδή θέλησε να αποστατήσει και επέστρεψε στη συμμαχία, κάτι που συνιστούσε άρνηση της αρχής της αυτονομίας. Πρωτεργάτης αυτής της πολιτικής ήταν ο Κίμων, ο γιος του Μιλτιάδη.

1.2. Οι αθηναϊκές παρατάξεις

Στην πολιτική ζωή της Αθήνας κυριάρχησαν για πολύ καιρό οι άνδρες που είχαν αγωνιστεί στους Μηδικούς Πολέμους: ο Αριστείδης, ο άνδρας των οπλιτών, και ο Θεμιστοκλής, ο νέος άνδρας, ο ιδρυτής της ναυτικής δύναμης της πόλης· ο Κίμων ήταν νεότερος, αλλά πολέμησε και απείχε από την πολιτική σκηνή μέχρι το 463. Τότε προέκυψε μια νέα γενιά πολιτικών: ο Εφιάλτης, ένας στρατηγός του στόλου, που ήταν κοντά στον Θεμιστοκλή, και ο Περικλής, γιος του Ξανθίππου (γικητή στο ακρωτήριο της Μυκάλης το 479 και απελευθερωτή της Σηστού), ο οποίος ανήκε στην οικογένεια των Αλκμεωνιδών, όπως κι ο Κλεισθένης.

Ο Αριστετέλης απέδειξε τους πολιτικούς δεσμούς μεταξύ του Θεμιστοκλή, του Εφιάλτη και του Περικλή και υπέθεσε την ύπαρξη ενός διπολισμού στην πολιτική ζωή, κάτι που αποτελεί αναμφίβολα υπεραπλούστευση. Στην πραγματικότητα, οι διαχωριστικές γραμμές ήταν πολλαπλές και δε συνέπιπταν απόλυτα.

Υπήρχαν οι φίλοι και οι εχθροί της Σπάρτης, οι οποίοι αντιπαρατάχθηκαν για πρώτη φορά το 479, όταν ο Αριστείδης και ο Κίμων εκπροσώπησαν τη φιλολακωνική παρατάξη εναντίον του Θεμιστοκλή, και ακόμη μία φορά μεταξύ του 464 και του 461, όταν ο Εφιάλτης εναντιώθηκε στο σχέδιο βοήθειας προς τη Σπάρτη που υποστήριζε ο Κίμων, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης των ειλωτών. Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής ο Κίμων παρουσιαζόταν ως ο επικεφαλής των «λακωνιζόντων»· ήταν όμως, όπως κι ο Θεμιστοκλής, υποστηρικτής και μιας ναυτικής και επεκτατικής πολιτικής. Με τις εκστρατείες του στην περιοχή του Στρυμόνα και στη θρακική χερσόνησο κέρδισε την υποστήριξη του λαού, αλλά δε συμεριζόταν τις σκληροπυρηνικές αντιλήψεις μιας άλλης επεκτατικής τάσης. Το 463 υπεβλήθη σε δίκη επειδή κατά την εκστρατεία εναντίον της Θάσου περιορίστηκε στην επίτευξη αυτού του συγκεκριμένου στόχου, αντί να προχωρήσει στη Μακεδονία για να κατακτήσει νέες βάσεις.

Η παράταξή του, που θεωρούνταν ότι συγκέντρωνε τους «ευγενείς», ήταν επομένως μετριοπαθής και διακρινόταν τόσο από τους ιμπεριαλιστές όσο και από άλλους μετριοπαθείς, πιο ταπεινής καταγωγής, που ενδιαφέρονταν περισσότερο για ένα ευρύ άνοιγμα της πολιτείας, τους οποίους συνάσπιζε ο Αριστείδης. Σε κάθε περίπτωση, δεν επρόκειτο για σταθερές παρατάξεις, αλλά μάλλον για εφήμερους συνασπισμούς με στόχο την εκδίωξη μιας προσωπικότητας.

1.3. Οι πολιτικές διαμάχες

Όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί δέχτηκαν επιθέσεις σε δύο μέτωπα: μέσω της διαδικασίας του οστρακισμού, με τον συνασπισμό του λαού εναντίον τους στο πλαίσιο της συνέλευσης, αλλά και μέσω πολιτικών δικών που αφορούσαν τη διαχείριση κατά την άσκηση του αξιώματός τους. Οι πολιτικές διαμάχες εξελίσσονταν επομένως τόσο στο δικαστήριο όσο και στη συνέλευση, κάτι που είναι ενδεικτικό ενός ελέγχου όλο και πιο άμεσου από πλευράς του λαού στους θεσμούς και στην πολιτική ζωή. Ο Αριστείδης καταδικάστηκε για διαφθορά. Ο Θεμιστοκλής, ενώ αρχικά κατηγορήθηκε για κατάχρηση χρημάτων, οστρακίστηκε το 471 με την υποψία τυραννικών βλέψεων, ίσως με υποκίνηση του Αριστείδα, που πέθανε μόλις το 467. Ο Κίμων εμφανίστηκε σε δίκες για προδοσία εναντίον του Θεμιστοκλή (ερήμην του) και των φίλων του.

Μετά τον οστρακισμό του Θεμιστοκλή και τον θάνατο του Αριστείδα, κατά την απουσία του Κίμωνα, άρχισε η άνοδος του Εφιάλτη, ο οποίος ήρθε πιο κοντά στην εξουσία και υπονόμωσε τους ανταγωνιστές του χρησιμοποιώντας πολιτικές δίκες. Ο Κίμων, που μπήκε αργά στην πολιτική, κατηγορήθηκε για διαφθορά από τους οπαδούς της επεκτατικής πολιτικής το 463, με αφορμή μια εκστρατεία στη Μακεδονία που ματαιώθηκε, και κατήγορός του ήταν ο Περικλής· οδηγήθηκε επίσης στο δικαστήριο το 461 για προδοσία, κατηγορούμενος ως «φιλολάκων» και για ιδιωτικά εγκλήματα. Τελικά ο Εφιάλτης πέτυχε τον οστρακισμό του το ίδιο έτος, μετά τη συγκρότηση μιας δημοκρατικής παράταξης.

1.4. Η κρίση του 461 και το διακύβευμά της: η Βουλή του Αρείου Πάγου

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι δικαστικές διώξεις του Εφιάλτη εναντίον των μελών του Αρείου Πάγου αφορούσαν τον τρόπο άσκησης του αξιώματός τους. Το 461 ήταν επίσης το έτος κατά το οποίο αφαιρέθηκαν από τον Άρειο Πάγο οι δικαστικές του αρμοδιότητες. Ο Εφιάλτης και ο Περικλής κατάφεραν να περάσουν αυτό το μέτρο κατά την απουσία του Κίμωνα, ο οποίος είχε εκστρατεύσει στη Λακωνία. Μετά την επιστροφή του ο Κίμων προσπάθησε να αποκαταστήσει

τον Άρειο Πάγο, πυροδοτώντας έτσι μια σύγκρουση προσώπων και πολιτικών που δε θα μπορούσε να επιλυθεί παρά μόνο μ' έναν οστρακισμό. Ο λαός αποφάσισε κατά του Κίμωνα· ο Εφιάλτης είχε υπερισχύσει, αλλά αμέσως μετά δολοφονήθηκε.

Πρόκειται επομένως για μια περίοδο σοβαρών εντάσεων, το διακύβευμα των οποίων, μέσω του μέτρου που στόχευε τον Άρειο Πάγο, δεν είναι εμφανές. Ο Αριστοτέλης εκτιμά ότι η αριστοκρατική αυτή βουλή είχε ασκήσει στην πραγματικότητα την εξουσία στην πόλη μεταξύ του 478 και του 461, επειδή είχε κερδίσει την κοινή γνώμη οργανώνοντας την αντίσταση στη Σαλαμίνα το 480. Καθώς ο ίδιος συγγραφέας ορίζει επίσης αυτή την περίοδο ως μια εποχή σημαντικής προόδου για τη δημοκρατία, η ερμηνεία του έχει φανεί σε αρκετούς ανακόλουθη, αφού η αρχαϊκή αυτή βουλή θεωρείται γενικά συντηρητική. Και αυτό όμως δεν είναι περισσότερο επιβεβαιωμένο από τον διπολισμό στην πολιτική ζωή – ο Θεμιστοκλής άλλωστε ήταν ένας Αρεοπαγίτης.

Η ΚΑΜΠΗ ΤΟΥ 461

Διάλυση της συμμαχίας ανάμεσα στη Σπάρτη και την Αθήνα

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, που απασχολούσε τη Σπάρτη, ο Θουκυδίδης αναφέρεται στη «φυλετική διαφορά» Ιώνων και Δωριέων και στο ζήτημα του πολιτεύματος:

Οι Λακεδαιμόνιοι, επειδή παρατεινόταν ο πόλεμος εναντίον των εξεγερμένων της Ιθώμης, απηύθυναν έκκληση και σε άλλους συμμάχους και στους Αθηναίους. Εκείνοι έφτασαν με σημαντική δύναμη με στρατηγό τον Κίμωνα. Ζήτησαν κυρίως τη δική τους βοήθεια επειδή θεωρούνταν σπουδαίοι στην τειχομαχία, καθώς κατά τη μακρά διάρκεια της πολιορκίας φάνηκε η δική τους κατωτερότητα σε αυτό τον τομέα. Γιατί διαφορετικά θα καταλάμβαναν με έφοδο τη θέση. Με αφορμή αυτή την εκστρατεία έγινε για πρώτη φορά φανερή η διχόνοια μεταξύ της Σπάρτης και της Αθήνας. Διότι οι Λακεδαιμόνιοι, επειδή η θέση δεν καταλαμβάνονταν με έφοδο, φο-

βούμενοι, λόγω του τολμηρού χαρακτήρα και της νεωτερικότητας των Αθηναίων, αλλά κι επειδή τους θεωρούσαν αλλόφυλους, μήπως, σε περίπτωση που παρατεινόταν η παρουσία τους, πειστούν από τους πολιορκούμενους στην Ιθώμη και επιχειρήσουν κάποια ανατρεπτική ενέργεια, τους έστειλαν πίσω, μόνους αυτούς από τους συμμάχους, χωρίς να εκφράσουν τις υποψίες τους, αλλά λέγοντας ότι δεν τους χρειάζονται πλέον. Οι Αθηναίοι όμως κατάλαβαν ότι δεν τους έδωξαν εξαιτίας της εύσχημης δικαιολογίας που τους δόθηκε, αλλά εξαιτίας κάποιας υποψίας. Κι επειδή θεώρησαν μη ανεκτή την κατάσταση και ότι δεν ήταν άξιοι τέτοιας συμπεριφοράς από τους Λακεδαιμόνιους, αμέσως αφού επέστρεψαν παράτησαν τη συμμαχία που είχαν συνάψει μαζί τους εναντίον των Περσών και συμμεμάχησαν με τους Αργείους, τους εχθρούς των Σπαρτιατών.

Θουκυδίδου *Ιστορία*, 1.102

Στην Αθήνα, δημόσια σύγκρουση μεταξύ του Κίμωνα και του Εφιάλτη

Στέλνουν λοιπόν οι Λακεδαιμόνιοι στην Αθήνα τον Περικλείδα για να ζητήσουν βοήθεια, τον οποίο ο Αριστοφάνης διακωμωδώντας τον γράφει ότι επαιτούσε στρατό καθισμένος κοντά στους βωμούς ως ικέτης, χλωμός, με κόκκινο μανδύα. Κι ενώ ο Εφιάλτης εναντιώθηκε και υποστήριξε να μη βοηθήσουν ούτε να συμβάλουν στην ανόρθωση μιας πόλης αντίπαλης στην Αθήνα, αλλά να την αφήσουν να κείτεται σε ερείπια και να πατηθεί το φρόνημα της Σπάρτης, ο Κίμων, όπως λέει ο Κριτίας,

θέτοντας το συμφέρον της πατρίδας του σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με το συμφέρον των Λακεδαιμόνων, μετέπεισε τον λαό να εκστρατεύσει σε βοήθειά τους με πολλούς οπλίτες. Ο Ίων επίσης διασώζει και τον λόγο του, με τον οποίο κυρίως παρακίνησε τους Αθηναίους, προτρέποντάς τους να μην αδιαφορήσουν, ούτε να γίνει η Ελλάδα χωλή, ούτε η πόλη τους να στερηθεί το αντίβαρό της.

Πλουτάρχου *Κίμων*, 16.8-9

Απουσία του Κίμωνα, ο Εφιάλτης πετυχαίνει να ψηφιστούν τα μέτρα εναντίον του Αρείου Πάγου

Για περισσότερο από δεκαεπτά έτη μετά τους Μηδικούς Πολέμους παρέμεινε ο Άρειος Πάγος κυρίαρχος της πολιτείας [των Αθηνών], παρόλο που παρήκμαζε σταδιακά. Καθώς η δύναμη του δήμου αυξανόταν, ο Εφιάλτης, γιος του Σοφωνίδα, που φαινόταν να είναι και αδιάφθορος και δίκαιος προς το πολίτευμα, έγινε αρχηγός του δήμου και επιτέθηκε στη Βουλή του Αρείου Πάγου. Αρχικά καθαίρεσε πολλούς από τους Αρεοπαγίτες, οδηγώντας τους σε δίκη για τη διαχείρισή τους. Έπειτα, όταν ήταν επώνυμος άρχοντας ο Κόνων, αφαίρεσε από τη Βουλή όλες τις εξουσίες που την καθιστούσαν φρουρό του πολιτεύματος, και άλλες εξουσίες τις απέδωσε στη Βουλή των Πεντακοσίων και άλλες στον λαό και στα δικαστήρια.

Αριστοτέλους *Αθηναίων Πολιτεία*, 25

Με την επιστροφή του από τη Σπάρτη ο Κίμων οστρακίζεται

Οι Λακεδαιμόνιοι κάλεσαν ξανά τους Αθηναίους σε βοήθειά τους εναντίον των Μεσσηνίων στην Ιθώμη και των ειλωτών, αλλά, όταν ήρθαν, επειδή φοβήθηκαν την τόλμη και τη λαμπρότητά τους, τους απέπεμψαν μόνο αυτούς από τους συμμάχους γιατί τάχα είχαν ανατρεπτικά σχέδια. Αυτοί, αφού έφυγαν οργισμένοι, έδειξαν φανερά την εχθρότητά τους προς τους λακωνίζοντες και, με μια μικρή αφορμή, οστράκισαν τον Κίμωνα για δέκα έτη· γιατί αυτός ήταν ο καθορισμένος χρόνος εξορίας για όλους όσους οστρακίζονταν.

Πλουτάρχου *Κίμων*, 17.3

Παρόλο που ούτε ο Αριστοτέλης ούτε κάποιος άλλος συγγραφέας έχει εξηγήσει πώς εκδηλώνονταν συγκεκριμένα η κυριαρχία του, ο Άρειος Πάγος ασκούσε παραδοσιακά λειτουργίες ελεγκτικές, είχε δικαστικές αρμοδιότητες και είχε αναμφίβολα πάντοτε άμεση γνώση των αδικημάτων που διαπράττονταν από

τους αξιωματούχους κατά την άσκηση της αξιωματός τους. Έτσι, χωρίς να κατέχει εξουσίες επίσημα θεσμοθετημένες, ασκούσε ακόμη καθοριστική επιρροή, εφόσον μπορούσε να υποστηρίξει ή να αμφισβητήσει μια πολιτική. Όλες οι ενέργειες του Εφιάλτη –οι πολιτικές δίκες, όπως και το μέτρο κατά του Αρείου Πάγου– στόχευαν επομένως στην ολοκληρωτική μεταβίβαση του ελέγχου των αξιωματούχων στα χέρια του λαού.

2. Από τον πόλεμο στην ειρήνη:

Η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας (461-451)

Καμία προσωπικότητα και καμία παράταξη δε βγήκε πραγματικά κερδισμένη από την κρίση του 461. Ο Κίμων ανακλήθηκε το 457 και έπαιξε τέτοιο ρόλο, ώστε ο Πλούταρχος, πιστός και ο ίδιος στο σχήμα του διπολισμού στην πολιτική, υποθέτει για τη δεκαετία του 450 ένα μοίρασμα της εξουσίας: Ο Περικλής διηύθυνε την εσωτερική πολιτική (όλα τα ψηφίσματα όμως που γνωρίζουμε είναι ανώνυμα), ενώ ο Κίμων διεξήγε τον πόλεμο στη θάλασσα και έλεγχε την εξωτερική πολιτική, η οποία ήταν πραγματικά αντιφατική.

2.1. Μια αντιφατική εξωτερική πολιτική

Ο αντιπεριστικός προσανατολισμός της Δηλιακής Συμμαχίας παρέμεινε, κι έτσι οι σύμμαχοι χρησιμοποιήθηκαν σε ένα πολεμικό σχέδιο μεγάλης κλίμακας, το οποίο συνίστατο στην υποστήριξη, από το 459 έως το 454, μιας επανάστασης της Αιγύπτου εναντίον του Μεγάλου Βασιλέα· ο στόλος εκστράτευσε στην Κύπρο, στη Φοινίκη και στην ίδια την Αίγυπτο. Η εκστρατεία αυτή τελείωσε με καταστροφή, η οποία ωστόσο αντισταθμίστηκε από μια νικηφόρο εκστρατεία στην Κύπρο το 450.

Οι νησιωτικές δυνάμεις όμως χρησιμοποιήθηκαν και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Το 461 η Αθήνα εγκατέλειψε την ιδέα της διπλής ηγεμονίας –που ανήκε στον Κίμωνα– και οι δύο συμμαχίες άρχισαν να αντιπαρατίθενται σε μια σειρά τοπικών συγκρούσεων που αποκαλούνται Α΄ Πελοποννησιακός Πόλεμος. Οι επιχειρήσεις εκτυλίχθηκαν σε δύο μέτωπα, στην κεντρική Ελλάδα και στη βόρεια Πελοπόννησο, όπου η Αθήνα απέκτησε τότε ερείσματα. Το Άργος και κατόπιν τα Μέγαρα εντάχθηκαν στη συμμαχία της, κάτι που οδήγησε στον αποκλεισμό του Ισθμού για την Πελοποννησιακή Συμμαχία. Η Αθήνα εγκατέστησε τότε τους εξεγερμένους ειλωτες στη Ναύπακτο, θέση στρατηγική στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου, ως μια απειλή για την Κόρινθο.

Η Σπάρτη όμως κατάφερε να στείλει ενισχύσεις στους συμμάχους της Βοιω-

τούς και Φωκείς, και η σύγκρουση μεταφέρθηκε στην κεντρική Ελλάδα. Μετά την ήττα της στην Τανάγρα το 457, η Αθήνα απάντησε καταλαμβάνοντας την Αίγινα, ενώ πυρπόλησε ως αντίποινα τα λιμάνια της Λακωνικής (456). Αφού αποκατέστησε τα πράγματα στα Οινόφυτα, πήρε υπό τον έλεγχό της τις βιοωτικές πόλεις, η αυτονομία των οποίων περιορίστηκε για δέκα έτη: οι πόλεις είχαν πλέον την υποχρέωση να συμβάλλουν στην πολεμική προσπάθεια της Αθήνας. Μια εκστρατεία προς τον βορρά, στη Θεσσαλία, κατέληξε σε αποτυχία, ο Περικλής όμως εξασφάλισε πρόσβαση στο Ιόνιο πέλαγος, με μια ναυτική επίδειξη στον Κορινθιακό κόλπο (454). Ήδη είχε συναφθεί συμμαχία με την Έγεστα στη Δύση (458). Τέλος, το 451 αποφασίστηκε μια ανακωχή πέντε ετών.

Επρόκειτο κυρίως για χερσαίες συγκρούσεις, όπου οι οπλίτες της Αθήνας έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Αποτέλεσαν μάλιστα τα κύρια θύματα: Χρησιμοποιώντας τους καταλόγους των νεκρών του 459, μπορούμε να υπολογίσουμε σε 2.000 ή 3.000 τις απώλειες μιας ετήσιας εκστρατείας. Έτσι η παράταξη των «ευγενών» –του Αριστείδη και του Κίμωνα– αποδυναμώθηκε βαθμιαία. Ο ίδιος ο Κίμων πέθανε κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας στην Κύπρο το 449. Η επιρροή του στόλου αυξήθηκε αντιστρόφως ανάλογα, όπως αποδεικνύουν τα δημοκρατικά μέτρα που ελήφθησαν τότε.

2.2. Τελικό στάδιο του εκδημοκρατισμού της Αθήνας (461-451)

Αυτά τα ουσιαστικά δημοκρατικά μέτρα δεν μπορούν να συνδεθούν συγκεκριμένα με κάποιο όνομα. Ωφελούσαν την τρίτη και τέταρτη τιμοκρατική τάξη, καταρρίπτοντας έτσι το μονοπώλιο των αριστοκρατών στη διαχείριση των πολιτικών υποθέσεων.

Οι ζευγίτες, οι αγρότες που αποτελούσαν την τρίτη τάξη, απέκτησαν πρόσβαση στα ανώτατα αξιώματα των εννέα αρχόντων το 457. Ζώντας στα κτήματά τους στην ύπαιθρο, επωφελήθηκαν επίσης από μια αποκέντρωση της δικαιοσύνης, μετά την καθιέρωση των «κατά δήμους» δικαστών το 454. Οι θήτες της τέταρτης τάξης εντάχθηκαν τελικά πολιτικά και κοινωνικά μέσω της θέσπισης της *μισθοφορίας*, μιας αποζημίωσης (του *μισθοῦ*) για την άσκηση των αξιωμάτων και τη διαβίωση η οποία καταβαλλόταν στα μέλη της συνέλευσης και των δικαστηρίων, στους στρατιώτες και στους ναύτες που βρίσκονταν σε εκστρατεία, στα θύματα του πολέμου...

Πέρα από την ύπαρξη αμοιβής, η συμμετοχή του λαού στη συνέλευση αυξήθηκε χάρη στην καλύτερη περιοδικότητα των συνελεύσεων που εφαρμόστηκε. Οι διαδικασίες προκαταρκτικής εξέτασης των αξιωματούχων που εκλέγονταν (*δοκιμασία*) και απόδοσης ευθυνών (*εὔθυνα*), που είναι επιβεβαιωμένες του-

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΙΣΘΟΝ

Με τον όρο *μισθός* αποδίδεται αυτό που μια πόλη καταβάλλει στους ίδιους της τους πολίτες για την εκτέλεση κάποιων δημόσιων υπηρεσιών, όταν υπηρετούν ως στρατιώτες, δικαστές ή αξιωματούχοι. Στο πνεύμα του θεσμού, πρόκειται κυρίως για μια τιμητική ανταμοιβή.

Ωστόσο, όσον αφορά αξιώματα και μικρά ποσά, οι πολίτες είχαν την τάση να εξομοιώνουν το *μισθόν* με το ημερομίσθιο και να θεωρούν το αξίωμά τους μια προσοδοφόρα δραστηριότητα. Εκλαμβάνόμενος ως ημερομίσθιο στη σκέψη των Ελλήνων δηλαδή ως ανταμοιβή για ένα έργο που εκτελούνταν προς χάριν άλλων, ο *μισθός* αποτελούσε άρνηση της πολιτικής ελευθερίας, κάτι που δε χάνουν την ευκαιρία να καταγγείλουν ο Αριστοφάνης, ο Ξενοφών και ο Πλάτων.

Éd. Will, «Notes sur *misthos*», στο *Hommages à Claire Préaux*, Βρυξέλλες 1975, σ. 425-438

λάχιστον από το 454, έδωσαν στη συνέλευση και στο δικαστήριο την αρμοδιότητα του ελέγχου των αξιωματούχων. Τέλος, ο πληθυσμός της πόλης, ο πιο φτωχός, επωφελήθηκε από την ανάπτυξη του άστεως και του Πειραιά, ως αποτέλεσμα των πρωτοβουλιών του Θεμιστοκλή: Τα Μακρά Τείχη, ανάμεσα στο άστυ και στο λιμάνι, ολοκληρώθηκαν το 457, και το τρίτο τείχος, αυτό του Φαλήρου, χτίστηκε το 454. Η Αθήνα έγινε έτσι, εκτός από πολιτικό κέντρο, τόπος εμπορίου.

Αυτά τα ποικίλα και ισορροπημένα μέτρα εξασφάλισαν στο πολίτευμα την ευρύτερη δυνατή βάση. Έπρεπε να συστρατευτεί και η παράταξη των παλιών αγωνιστών του Μαραθώνα (ο αρχηγός της οποίας ο Κίμων πέθανε μόλις το 449), ίσως στο πλαίσιο μιας διανομής της εξουσίας, και λαμβάνοντας υπόψη την πολεμική προσπάθεια που κατέβαλαν οι οπλίτες μεταξύ του 459 και του 454 στα τρία μέτωπα: Αίγινα, Βοιωτία και Αίγυπτο.

Παρόλο που ο Αριστοτέλης αποδίδει τον θεσμό της αποζημίωσης των δικαστών στον Περικλή, το θέμα παραμένει ακόμη σκοτεινό. Κανένας πολιτικός δεν επιβλήθηκε πραγματικά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου που η Αθήνα διεξήγαγε μια αντιφατική εξωτερική πολιτική, ακολουθώντας στην Αίγυπτο το πρόγραμμα του Κίμωνα κατά των Περσών και συνεχίζοντας στην Ελλάδα την αντισπαρτιατική πολιτική ενός Θεμιστοκλή ή ενός Εφιάλτη.

2.3. Από τη συμμαχία στην ηγεμονία

Η ανάπτυξη της δημοκρατίας μετέβαλε βαθιά τις σχέσεις της Αθήνας με τα μέλη της Συμμαχίας της Δήλου, εφόσον το δημόσιο ταμείο δεν μπορούσε να αυξήσει τους πόρους του παρά μόνο με τις εισφορές των συμμάχων.

Εφεξής η Αθήνα βάσισε τη συμμαχία στον εξαναγκασμό και όχι στην εκούσια συμμετοχή των πόλεων στη συμμαχία. Αυτό ξεκίνησε από τον πόλεμο της Θάσου (465-463), οι όροι παράδοσης της οποίας αποτέλεσαν σημείο αναφοράς: Η πόλη έπρεπε να πληρώσει πολεμική αποζημίωση, να καταστρέψει τα τείχη της και να συμμετέχει στην κοινή άμυνα, παραδίδοντας τον στόλο της και πληρώνοντας φόρο. Η ίδια μεταχείριση επιφυλάχθηκε και στην Αίγινα το 457.

Το 454 η Αθήνα μετέφερε το ταμείο της συμμαχίας από τη Δήλο στην Ακρόπολη και θέσπισε επιπρόσθετα μια παρακράτηση ενός εξηκοστού του φόρου για τον θησαυρό της Αθηνάς. Το μέτρο δικαιολογούνταν ίσως από τις αποτυχίες της Αθηνάς στην Αίγυπτο και από τον φόβο αντιποίνων στο Αιγαίο, αλλά έγινε δεκτό ως μια επιβεβαίωση του νέου αθηνοκεντρισμού, ενώ παράλληλα ο συμμαχικός δεσμός αποδυναμώθηκε. Ο αριθμός των συμμάχων που συνεισέφεραν στην πολεμική προσπάθεια με δικό τους στόλο, χωρίς να πληρώνουν φόρο, μειώθηκε σταδιακά, μέχρι που περιορίστηκε στη Χίο και τη Λέσβο. Επομένως τα μέλη της συμμαχίας είχαν χάσει, μαζί με την ελευθερία δράσης, κι ένα μεγάλο μέρος της ανεξαρτησίας τους, ενώ η Αθήνα διέθετε εξαιρετικά στρατιωτικά και οικονομικά μέσα.

Οι απόπειρες αποστασίας πολλαπλασίαζαν τις επεμβάσεις της Αθηνάς στις τοπικές υποθέσεις, κάτι που μαρτυρεί μια σειρά αθηναϊκών ψηφισμάτων σχετικά με τις Ερυθρές (453), τη Μίλητο (γύρω στο 450) και τη Χαλκίδα (446). Η Αθήνα απαιτούσε έναν όρκο πίστης και υπακοής, καθώς και την πληρωμή ενός φόρου και την υποχρεωτική συμμετοχή στα Παναθήναια. Αυτή η νομοθεσία ήταν ασυμβίβαστη με τις αποφάσεις του συμμαχικού συνεδρίου, το οποίο έπρεπε να καταργηθεί.

3. Η Αθήνα του Περικλή (451-431)

3.1. Η εμφάνιση ενός πολιτικού άνδρα

Τα έτη 461-451 αποτέλεσαν για τον Περικλή περίοδο μαθητείας: Διετέλεσε αρχιστράτηγος σε μια απόβαση στη Σικυώνα, κι έπειτα σε μια εκστρατεία στην Ακαρνανία το 454. Προπάντων απέκτησε κοντά στους σοφιστές ρητορική δεινότητα, κάτι που του επέτρεψε έκτοτε να επιβάλλεται στη συνέλευση, αλλά και να αναλάβει την πολιτική κληρονομιά του Εφιάλτη. Μετά το 451 προώθησε σημαντικά ψηφίσματα, που έδιναν έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα της αθηναϊκής δημοκρατίας. Καθιέρωσε έτσι μια νέα πρακτική διακυβέρνησης, που βασιζόταν στον διάλογο και την πειθώ, η οποία επέτρεπε την άσκηση μιας άμεσης

δημοκρατίας: Ο Περικλής πρότεινε και η συνέλευση ψήφισε· ήταν ο άνδρας της πλειοψηφίας.

Το πρώτο ψήφισμα του Περικλή, το 451, περιόρισε την πρόσβαση στο πολιτικό σώμα και τη μεταβίβαση του δικαιώματος του πολίτη μόνο στα παιδιά που γεννιούνταν από πατέρα και μητέρα Αθηναίους. Ίσως αυτό να ήταν και το τελικό στάδιο στον αγώνα που διεξαγόταν κατά των αριστοκρατών, που, όπως ο Κίμων, επιδίωκαν γάμους γοήτρου με ξένους και στηρίζονταν σε εξωτερικές συμμαχίες. Ίσως πάλι να παρουσιάστηκε ως η αναγκαία συνέπεια μιας δημοκρατίας που γινόταν αντιληπτή ως ενεργός συμμετοχή σε υλικά προνόμια: Το ψήφισμα είναι σύγχρονο της πρώτης δωρεάν διανομής αιγυπτιακού σιταριού.

Το 450 ο Περικλής αποφάσισε την ανοικοδόμηση της Ακρόπολης, που είχε πυρποληθεί από τους Πέρσες το 480, και εγκαινίασε μια πολιτική μεγάλων έργων (πολεοδομικός σχεδιασμός της πόλης του Πειραιά, Ωδείο). Η χρηματοδότηση αυτού του προγράμματος από το συμμαχικό ταμείο προκάλεσε την αντίδραση μιας συγκεκριμένης δημοκρατικής τάσης, που υποστήριζε, όπως ο Αριστείδης και ο Κίμων, τον σεβασμό προς τους συμμάχους. Ακολουθώντας την παράδοση των τυράννων της Αρχαϊκής Εποχής, αυτά τα μεγάλα έργα παρείχαν εργασία στον πληθυσμό της πόλης, ενώ παράλληλα δημιουργούσαν ένα περιβάλλον πολυτέλειας κατά τις εορτές που συνάθροιζαν την πολιτική κοινότητα. Επρόκειτο για έργα γοήτρου, που παρουσίαζαν τόσο στους πολίτες όσο και στους ξένους μια νέα εικόνα της ηγεμονικής Αθηνάς.

Το πρόγραμμα συνεχίστηκε μέχρι την κήρυξη του πολέμου το 431. Εκείνο το έτος όμως είχε ολοκληρωθεί μόνο ο Παρθενώνας. Το 445 ο Περικλής καθιέρωσε τη λατρεία της Αθηνάς Νίκης, για την οποία σχεδίασε έναν ναό σε ανάμνηση της ειρήνης που η Αθήνα ως νικήτρια επέβαλε παντού.

3.2. Η αθηναϊκή ειρήνη

Οι συγκρούσεις που βρίσκονταν σε εξέλιξη ρυθμίστηκαν όλες. Οι νίκες στην Κύπρο, μεταξύ του 450 και του 449, επέτρεψαν την έναρξη διαπραγματεύσεων με τους Πέρσες (αργότερα γνωστές ως Ειρήνη του Καλλία): Η Αθήνα πέτυχε την οριστική απόσυρσή τους από το Αιγαίο και την αποστρατιωτικοποίηση μιας παράκτιας ζώνης στη Μικρά Ασία για την εγγύηση της ανεξαρτησίας των πόλεων. Το Αιγαίο μετατράπηκε σε μια αθηναϊκή θάλασσα.

Με τη Σπάρτη και την Πελοποννησιακή Συμμαχία συνήφθη μια ειρήνη τριάντα ετών το 446, ως αποτέλεσμα μιας νέας σύγκρουσης στην κεντρική Ελλάδα με διακύβευμα τον έλεγχο των Δελφών – ήταν ο Β΄ Ιερός Πόλεμος. Με την ήττα της Αθηνάς στην Κορώνεια (που είχε ως αποτέλεσμα να χάσει τον έλεγχο της

Βοιωτίας), την αποστασία της Εύβοιας και τη μεταστροφή των Μεγάρων το 447, οι επιτυχίες της Σπάρτης ήταν αρχικά απίστευτες, με αποτέλεσμα να προβλέπεται εισβολή στην Αττική το 446. Έτσι ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις, οι οποίες αφορούσαν τα διαφιλονικούμενα κράτη: Τα Μέγαρα, η Τροιζήνα και η Αχαΐα επέστρεψαν στην Πελοποννησιακή Συμμαχία· η Σπάρτη εξασφάλισε τον Ισθμό, αλλά η Αθήνα κράτησε τη Ναύπακτο και την Αίγινα, δηλαδή τα μέσα για να δράσει διά θαλάσσης εναντίον της Πελοποννήσου.

Τα αποτελέσματα της ειρήνης για τους συμμάχους, οι οποίοι είχαν πολεμήσει στα δύο μέτωπα, είναι αμφισβητήσιμα. Ένα (πιθανό) κενό για το έτος 448 στις στήλες που φέρουν τους ετήσιους καταλόγους του φόρου μάς προτρέπει να υποθέσουμε μια στάση στην πληρωμή του φόρου το έτος αυτό. Καθώς η περσική απειλή είχε πλέον εξαλειφθεί, ο Περικλής πρέπει τότε να προσπάθησε να προαγάγει μια πανελλήνια πολιτική, για να δώσει στη συμμαχία έναν νέο λόγο ύπαρξης. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, σχεδίαζε τη σύγκληση ενός συνεδρίου όλων των Ελλήνων στην Αθήνα, προκειμένου να συζητηθεί η ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων ιερών και η αστυνόμευση των θαλασσών, το οποίο απέτυχε λόγω της Σπάρτης το 448. Το σχέδιο ίσως περιλάμβανε και την επανίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου, κάτι που θα μπορούσε επίσης να εξηγήσει τη στάση πληρωμής του φόρου το έτος αυτό. Το 444 εντούτοις η Αθήνα πραγματοποίησε μια περιορισμένη πανελλήνια επιχείρηση, με την ίδρυση μιας μικρής αποικίας στους Θουρίους, στην Κάτω Ιταλία· συμμετείχε και ο Ηρόδοτος, Έλληνας της Μικράς Ασίας που ζούσε στην Αθήνα.

Η ειρήνη του Περικλή ήταν μια ένοπλη ειρήνη. Ο Περικλής διηύθυνε αυτοπροσώπως την εκστρατεία εναντίον της επαναστατημένης Εύβοιας το 446 και στη συνέχεια τον πόλεμο στη Σάμο το 441-439. Κατά τη διάρκεια ενός συνοριακού πολέμου ανάμεσα στη Μίλητο και στη Σάμο, συμμάχων της Αθήνας, η πόλη υποστήριξε τη Μίλητο και προχώρησε σε βίαια μέτρα: ανατροπή των αρχών της πόλης, όμηροι, φρουρά. Όταν η Σάμος ζήτησε τη βοήθεια των Περσών και παρέσυρε και το Βυζάντιο, ο Περικλής διεξήγαγε μια μεγάλη ναυτική εκστρατεία και πολιορκήσε την πόλη, η οποία υπεβλήθη στους συνήθεις όρους: πολεμική αποζημίωση, κατεδάφιση των τειχών και παράδοση του στόλου, Ωστόσο η Σάμος, που ήταν στη συμμαχία από την αρχή, δεν πλήρωσε ποτέ φόρο.

Οι στόχοι του Περικλή αμφισβητήθηκαν στην Αθήνα, ιδιαίτερα επειδή προϋπέθεταν μια πολιτική εξοπλισμού, ενώ ορισμένοι προτιμούσαν να χρησιμοποιήσουν τον δημόσιο πλούτο μόνο για το συμφέρον της κοινότητας. Ο Θουκυδίδης, γιος του Μελησία, συνάσπισε γύρω του όσους αντιτίθεντο στην πολιτική του γοήτρου. Οστρακίστηκε όμως το 443, αφήνοντας τον Περικλή μόνο «προστάτη του λαού».

3.3. Η «μοναρχία» του Περικλή (443-429)

«Μοναρχία» σημαίνει την αρχή ενός μόνου ανδρός. Τα έτη της ακμής του Περικλή, μεταξύ του 443 και του 429 (με μια σύντομη διακοπή το 430), σηματοδοτούν τη μετάβαση από την εξουσία μιας ομάδας, των δημοκρατών, σε αυτήν ενός ατόμου, του Περικλή, ο οποίος κατέστη, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, «πρώτος των πολιτών».

Επρόκειτο για μια μοναρχία στην πράξη, βασισμένη στην άσκηση του αξιώματος του στρατηγού, που ήταν το μόνο αιρετό αξίωμα στο οποίο επιτρεπόταν επανεκλογή. Έτσι ο Περικλής βρισκόταν στην εξουσία χωρίς διακοπή για δεκατέσσερα έτη – περισσότερο χάρη στη χαρισματική του προσωπικότητα και στην πολιτική του δράση παρά για τις στρατιωτικές του ικανότητες, καθώς δεν ήταν τόσο ικανός ως στρατηγός και εκλεγόταν μόνο κατ' εξαίρεση στο αξίωμα. Στο αθηναϊκό πολίτευμα, όπου η εναλλαγή στα αξιώματα ήταν πολύ γρήγορη (βλ. Κεφάλαιο 4), το αξίωμα του στρατηγού ήταν το μόνο που χαρακτηριζόταν από σταθερότητα και συνέχεια, επιτρέποντας την άσκηση πολιτικής μεγάλης κλίμακας. Ασκοούνταν βέβαια συλλογικά, αλλά το συμβούλιο των στρατηγών λειτουργούσε πολύ χαλαρά και ο Περικλής ήταν ο μόνος που επανεξελέγη δεκαπέντε φορές χωρίς διακοπή. Επομένως τίποτα δεν μπορούσε να αναχαιτίσει την πολιτική του δράση, εκτός από τη διαδικασία της επανεκλογής, η οποία απέτρεπε από το να εξελιχθεί η διακυβέρνησή του σε τυραννίδα.

Ο Περικλής εκσυγχρόνισε την πολιτική ζωή. Δε στηριζόταν πια, όπως οι προκατόχοί του, σε μια οικογενειακή ή τοπική παράταξη, αλλά σε έναν κύκλο επιλεγμένο, διαφοροποιημένο και κοσμοπολίτικο, που αποτελούνταν από επιστήμονες, επιχειρηματίες, καλλιτέχνες και διανοούμενους, γυναίκες... Η αντιπολίτευση αντέδρασε στα νέα δεδομένα: αυτή η αντίδραση όμως δεν εκδηλώθηκε τόσο στη συνέλευση, εναντίον του δημόσιου άνδρα, όσο στο δικαστήριο, κατά τη διάρκεια πολιτικών δικών με την κατηγορία της ασέβειας ή της διαφθοράς (το 433), ή στο θέατρο, όπου μετά το 435 η κωμωδία επιδιόδταν στη σάτιρα εναντίον του Περικλή ως ιδιώτη, της γυναίκας του Ασπασίας και των φίλων του.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ: ΜΕΛΑΝΑ ΚΑΙ ΦΩΤΕΙΝΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΑΝΔΡΑ

Ο Περικλής έχει περάσει στην ιστορία ως η εμβληματική μορφή του Έλληνα πολιτικού άνδρα. Ο Θουκυδίδης, σύγχρονός του, μπόρεσε να εκτιμήσει σαφώς τις αρετές του και τη θέση του ως «πρώτου των πολιτών». Ωστόσο οι συντηρητικοί υποψιάζονταν ότι είχε τυραννικές βλέψεις εξαιτίας της πολιτικής γοήτρου που ασκούσε και της υπεροπτικής στάσης του. Έτσι αποτέλεσε στόχο της κωμωδίας. Οι συμμαχικές πόλεις, τις αποστασίες των οποίων είχε καταστείλει, καθιέρωσαν μια μελανή εικόνα

του Περικλή, που βασιζόταν στα στερεότυπα της τυραννικής συμπεριφοράς, όπως οι τιμωρίες που επιβάλλονταν. Και η προσήλωσή του σε μια γυναίκα διανοούμενη – που αποτελούσε εξαίρεση για την εποχή – τον κατέστησε τρωτό στις επιθέσεις.

«Πρώτος των πολιτών»

Τον νόμιζαν αξιότερο από όλους για τις ανάγκες ολόκληρης της πόλης. Γιατί, όσο καιρό κυβερνούσε την πόλη σε καιρό ειρήνης, την οδηγούσε με μετριοπάθεια και διατηρούσε την ασφάλειά της, και κατά τη διακυβέρνησή του έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή της: κι όταν ήρθε ο πόλεμος, [ο Περικλής] προέβλεψε τη δύναμή της. [...] Η αιτία ήταν πως εκείνος, επειδή είχε μεγάλη επιρροή εξαιτίας του αξιώματός και των πνευματικών του ικανοτήτων, αλλά και επειδή είχε αποδειχθεί υπεράνω των χρημάτων, συγκρατούσε το πλήθος χωρίς να περιορίζει την ελευθερία του, και δεν παρασυρόταν από αυτό, αλλά μάλλον το οδηγούσε ο ίδιος και, καθώς στις ομιλίες του δεν προσπαθούσε να κολακέψει τους Αθηναίους, κερδίζοντας τη δύναμή του με αθέμιτα μέσα, αλλά στηριζόταν στη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφαν γι' αυτόν, μπορούσε και να τους εναντιωθεί, προκαλώντας στην ανάγκη την οργή τους. Όποτε λοιπόν νόμιζε ότι γίνονταν υπερβολικά τολμηροί από αλαζονεία, ενώ η κατάσταση δεν ήταν κατάλληλη, τους χτυπούσε με τα λόγια του, προκαλώντας τους φόβο· κι όταν πάλι τους έβλεπε χωρίς λόγο φοβισμένους, αποκαθιστούσε το θάρρος τους. Έτσι το πολίτευμα ήταν κατ' όνομα δημοκρατία, στην πράξη όμως εξουσίαζε ο πρώτος των πολιτών.

Θουκυδίδου *Ιστορία*, 2.65.5-9

Ο «σχινοκέφαλος» των κωμικών

Το Ωδείο, που στο εσωτερικό του είχε πολλές θέσεις και πολλούς κίονες, και είχε οροφή κεκλιμένη και κατωφερή ξεκινώντας από μια κορυφή, λένε ότι αποτέλεσε αντιγραφή και απομίμηση της σκηνής του Μεγάλου Βασιλέα, και ότι την επιστάσια και αυτού του έργου είχε ο Περικλής.

Γι' αυτό ο Κρατίνος τον σατιρίζει και πάλι στις *Θράκισσές* του: «Να τος που φτάνει ο σχινοκέφαλος Δίας κουβαλώντας το Ωδείο πάνω στο κεφάλι του, αφού ξέφυγε από το όστρακο». Ο Περικλής φιλοδόξησε και ψήφισε τότε για πρώτη φορά να τελείται στα Παναθήναια αγώνας μουσικής. Κι αφού εξελέγη ως αθλοθέτης, όρισε ο ίδιος με ποιον τρόπο έπρεπε οι διαγωνιζόμενοι να παίζουν τον αυλό, να τραγουδούν ή να παίζουν την κιθάρα. Και τότε και τα επόμενα χρόνια οι μουσικοί αγώνες γίνονταν στο Ωδείο.

Πλουτάρχου *Περικλής*, 13.9-11

Ο «τύραννος» σύμφωνα με τον Δούρη τον Σάμιο

Αφού παραδόθηκαν οι Σάμιοι τον ένατο μήνα της πολιορκίας, ο Περικλής γκρέμισε τα τείχη τους, πήρε τα πλοία τους και τους τιμώρησε με μεγάλο χρηματικό πρόστιμο. Ένα μέρος από αυτό το πλήρωσαν αμέσως οι Σάμιοι, ενώ το υπόλοιπο, αφού υποσχέθηκαν ότι θα το καταβάλουν σε καθορισμένο χρόνο, έδωσαν ομήρους ως εγγύηση.

Ο Δούρης ο Σάμιος μιλά με τραγικό τόνο για τα γεγονότα, κατηγορώντας τους Αθηναίους και τον Περικλή για μεγάλη ωμότητα, στην οποία δεν αναφέρεται ούτε ο Θου-

κυδίδης ούτε ο Έφορος ούτε ο Αριστοτέλης. Αλλά ούτε φαίνεται να είναι αλήθεια ότι τάχα ο Περικλής, αφού έφερε τους τριηράρχους και τους ναύτες των Σαμίων στην αγορά των Μιλησίων και τους έδεσε πάνω σε σανίδες για δέκα μέρες, ενώ ήταν ήδη σε κακή κατάσταση, διέταξε να τους σκοτώσουν σπάζοντας τα κεφάλια τους με ρόπαλα και να πετάξουν τα σώματά τους ακήδευτα.

Πλουτάρχου *Περικλής*, 28.1-2

Ο άνδρας της Ασπασίας

Και για την Ασπασία λένε ότι ο Περικλής την αγάπησε επειδή ήταν γυναίκα σοφή και είχε πολιτική ευστροφία. Διότι και ο Σωκράτης την επισκεπτόταν κάποιες φορές με τους φίλους του, και όσοι τη γνώριζαν έφεραν σε αυτήν τις γυναίκες τους για να την ακούσουν, παρόλο που δεν ασκούσε ένα επάγγελμα κόσμιο και αξιοπρεπές, αλλά συντηρούσε νέες που προορίζονταν για εταιρές. [...] Πήρε την Ασπασία ως σύντροφο και την αγαπούσε εξαιρετικά. Γιατί λένε ότι κάθε μέρα, βγαίνοντας από το σπίτι του και επιστρέφοντας από την αγορά, την αγκάλιαζε και τη γέμιζε φιλία. Και στις κωμωδίες αποκαλείται νέα Ομφάλη και Δηιάνειρα, ακόμη και Ήρα.

Πλουτάρχου *Περικλής*, 24.5-9

3.4. Η Αθήνα διεθνής δύναμη

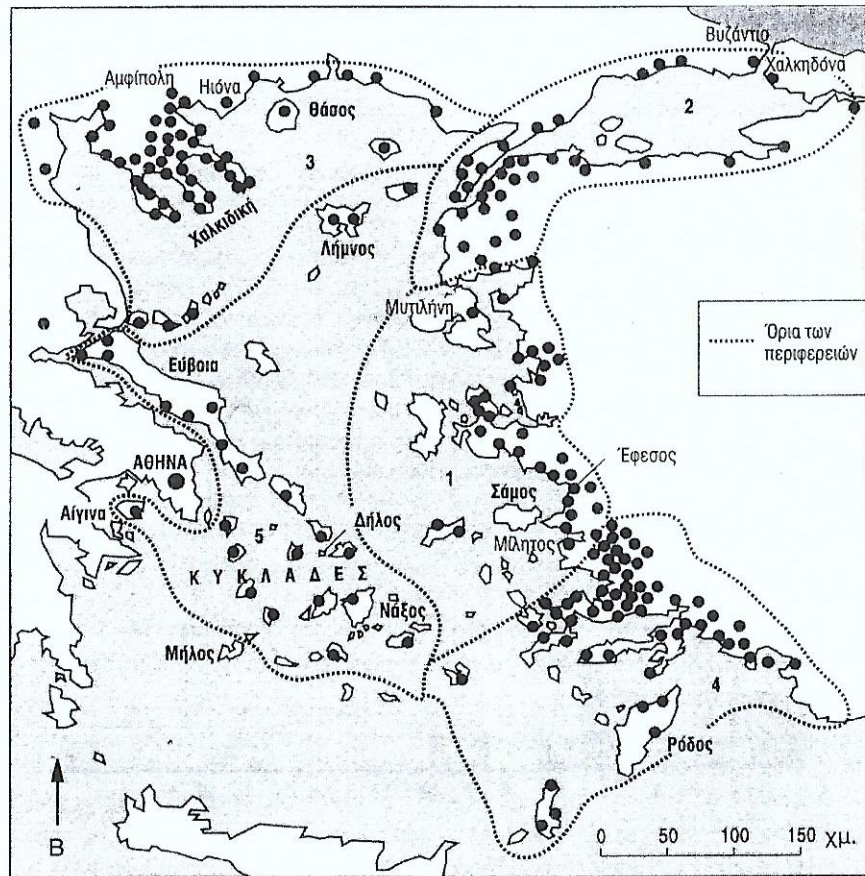
Η κυριότερη μέριμνα του Περικλή ήταν πάντα η εξωτερική πολιτική, ακόμη κι αν ο στόχος της δεν ήταν σαφής. Το αθηναϊκό ναυτικό και η αθηναϊκή διπλωματία ήταν παρούσες παντού.

Στο βόρειο Αιγαίο γύρω στο 435 η Αθήνα προχώρησε σε ενέργειες επίδειξης της ναυτικής της δύναμης, η οποία έφτασε ίσως μέχρι την Κριμαία. Μεταξύ του 445 και του 436 ιδρύθηκαν οι αποικίες της Βρέας και της Αμφίπολης. Ο Περικλής ανέπτυξε επίσης και μια δυτική πολιτική, μέσω της σύναψης διμερών συνθηκών με το Ρήγιο στην Ιταλία και την Έγεστα και τους Λεοντίνους στη Σικελία.

Στο Αιγαίο η αθηναϊκή παρουσία ήταν πολύμορφη. Στις πόλεις που δεν ήταν τόσο σίγουρες σύμμαχοι της Αθήνας δημιουργήθηκαν κληρουχίες: Αποτελούνταν από Αθηναίους φρουρούς, ο μισθός των οποίων εξασφαλιζόταν από έναν κλήρο γης που λάμβαναν στα συμμαχικά εδάφη· μέσω των κληρουχιών η Αθήνα παρένβαινε στις τοπικές υποθέσεις, ο στόχος τους όμως ήταν καθαρά στρατιωτικός και δεν έφεραν χαρακτηριστικά ενός αποικισμού. Επιπλέον οι πλούσιοι πολίτες επένδυαν στις συμμαχικές πόλεις, όπου αποκτούσαν γαίες, απολαμβάνοντας προφανή προνομιακή μεταχείριση, καθώς το δικαίωμα της έγγκειας ιδιοκτησίας στην Ελλάδα περιοριζόταν μόνο στους πολίτες. Προπαντός η Αθήνα κατάφερε να διασπάσει το στενό πλαίσιο της πόλης-κράτους, διαμορφώνοντας έναν ενίοιο διοικητικό χώρο.

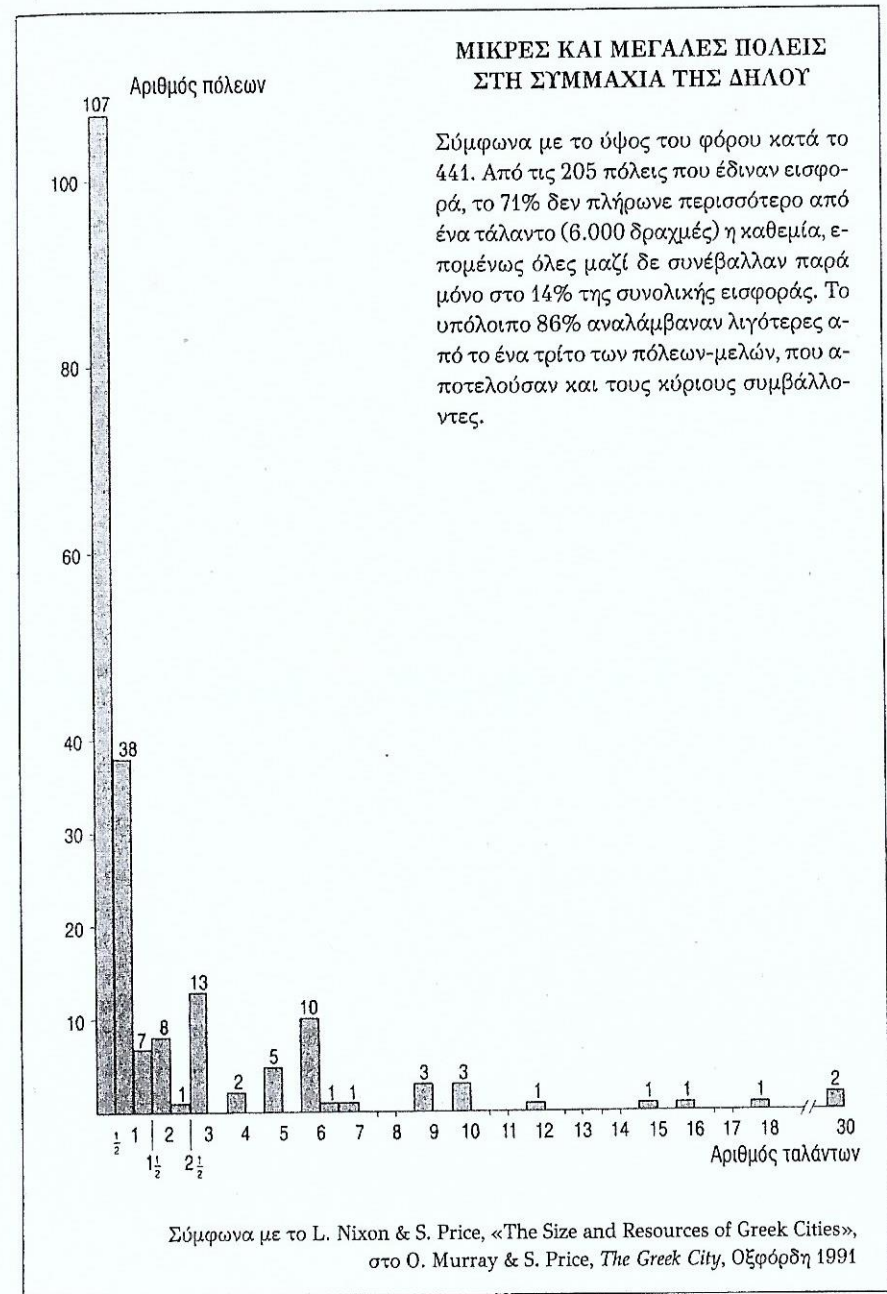
Το 443, για να διευκολυνθεί η είσπραξη του φόρου, οι συμμαχικές πόλεις χω-

Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ ΤΟ 441 ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ

ρίστηκαν σε πέντε φορολογικές περιφέρειες, η εισφορά των οποίων καθορίστηκε από το συνέδριο συνολικά για τέσσερα έτη. Οι περιφέρειες ανέλαβαν αρχικά τα έξοδα για τη μεταφορά του φόρου, η οποία στη συνέχεια, μετά το 431, ανατέθηκε στον αθηναϊκό στόλο. Κάποια στιγμή που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια (ίσως μετά το 445, βάσει των γραμμάτων των επιγραφών, ή μόλις το 420, εν μέσω πόλεμου), η Αθήνα επέβαλε την ενοποίηση των σταθμών, των μέτρων και των αργυρών νομισμάτων, κάτι που είχε μεγάλα πρακτικά οφέλη, αλλά συνιστούσε παραβίαση της αυτονομίας των κρατών-μελών, επιβάλλοντας την αναγκαστική κυκλοφορία του αθηναϊκού νομίσματος, η οποία στην πραγματικότητα είχε έτσι κι αλλιώς ήδη επιβληθεί.

Ο ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΗΓΕΜΟΝΙΣΜΟΣ

Ψήφισμα που επιβάλλει στους συμμάχους την αναγκαστική κυκλοφορία του αθηναϊκού νομίσματος

Αυτό το ψήφισμα της πόλης της Αθήνας, που ανακοινώθηκε στις συμμαχικές πόλεις, σηματοδοτεί το έσχατο σημείο του αθηναϊκού ηγεμονισμού. Η Συμμαχία της Δήλου μετατράπηκε σε έναν ενιαίο νομισματικό, οικονομικό, νομοθετικό και νομικό χώρο. Το ψήφισμα, η χρονολογία του οποίου παραμένει άγνωστη, πρέπει να ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εμπόλεμης κατάστασης κατά τη σύγκρουση με τη Σπάρτη μεταξύ του 430 και του 421.

Οι επιστάτες (του νομισματοκοπέου) να παρακρατούν πάντοτε πέντε δραχμές ανά μνα, και ό,τι απομένει από τα χρήματα που έχουν εισπραχθεί να κόβεται σε νόμισμα και να αποδίδεται αμέσως ή στους στρατηγούς ή στους αποδέκτες. Κι όταν αποδοθεί, να ψηφιστεί διάταγμα σχετικά με τα ποσά τα οφειλόμενα στην Αθηνά και τον Ήφαιστο· και εάν κάποιος προτείνει ή θέσει σε ψηφοφορία πρόταση σύμφωνα με την οποία θα επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται ή να δανείζονται ξένα νομίσματα, να οδηγείται αμέσως ενώπιον των Ένδεκα και εκείνοι να τον καταδικάζουν σε θάνατο· εάν αμφισβητεί την κατηγορία, να τον οδηγούν στο δικαστήριο· και να εκλέξει ο δήμος κήρυκες και να τους στείλει στις πόλεις για να διακηρύξουν τα παρόντα ψηφίσματα, έναν στα νησιά, έναν στην Ιωνία, έναν στον Ελλήσποντο κι έναν στη Θράκη· και οι στρατηγοί, αφού δείξουν σε καθένα από αυτούς εγγράφως το δρομολόγιό τους, να τους στείλουν· διαφορετικά, θα υπόκειται ο καθένας σε ένα πρόστιμο δέκα χιλιάδων δραχμών· οι άρχοντες των πόλεων να τοποθετήσουν το ψήφισμα αυτό, αφού φροντίσουν να καταγραφεί σε λίθινη στήλη, στην αγορά κάθε πόλης και οι επιστάτες μπροστά από το νομισματοκοπέο· αυ-

τά να τους επιβάλουν οι Αθηναίοι, ακόμη κι αν οι ίδιοι δε θέλουν· και ο κήρυκας που θα πάει σε αυτούς να απαιτήσει όσα προτάζουν οι Αθηναίοι· και ο γραμματέας της Βουλής να προσθέσει στον όρκο της Βουλής τα εξής: «Αν κάποιος κόψει αργυρό νόμισμα στις πόλεις και δε χρησιμοποιεί το νόμισμα ή τα σταθμά ή τα μέτρα των Αθηναίων, αλλά ξένα νομίσματα και μέτρα και σταθμά, θα τον καταδικάσω και θα τον τιμωρήσω σύμφωνα με το προηγούμενο ψήφισμα που πρότεινε ο Κλέαρχος». Και να επιτρέπεται σε οποιονδήποτε να επιστρέφει το ξένο νόμισμα που τυχόν διαθέτει και να το αλλάζει με τον ίδιο τρόπο, όταν επιθυμεί, και η πόλη να του δίνει σε αντάλλαγμα νόμισμα δικό μας· και ο καθένας να μεταφέρει στην Αθηνά τα δικά του νομίσματα και να τα καταθέτει στο νομισματοκοπέο· και οι επιστάτες, αφού καταγράψουν σε λίθινη στήλη αυτά που τους απέδωσε ο καθένας, να την τοποθετήσουν μπροστά από το νομισματοκοπέο για όποιον επιθυμεί να την εξετάσει.

Κείμενο που ανασυντέθηκε από τμήματα διασκορπισμένων στηλών, σύμφωνα με τη μετάφραση του J.-M. Bertrand, *Inscriptions historiques grecques*, Les Belles Lettres, Παρίσι 1992, αρ. 31

Όσον αφορά το δίκαιο, το πλαίσιο της συμμαχίας ενθάρρυνε τις διμερείς συμφωνίες (σύμβολα) ανάμεσα στην Αθηνά και κάποια κράτη-μέλη, κάτι που αποτέλεσε το εμβρυϊκό στάδιο ενός διεθνούς δικαίου και διευκόλυνε την κυκλοφορία των ατόμων και των αγαθών. Ωστόσο η υποχρέωση των συμμάχων να εκδικάζονται στην Αθηνά τελικά οι ποινικές υποθέσεις ή εκείνες στις οποίες εμπλέκονταν Αθηναίοι αποτέλεσε την πηγή πολλαπλών επεμβάσεων.

Τίποτα απ' όλα αυτά δε θυμίζει ένα ομόσπονδο κράτος. Οι εκπρόσωποι της αθηναϊκής δύναμης δεν είχαν παρά μόνο εξουσίες αστυνόμευσης. Ήταν συλλέκτες του φόρου (ἀργυρολόγοι), επίτροποι-ανακριτές που αναλάμβαναν να καθορίσουν το ύψος του φόρου (ἐπίσκοποι), αξιωματούχοι της αστυνομίας (ἄρχοντες στις πόλεις). Οι σύμμαχοι διατηρούσαν το δικαίωμα να διοικούνται σύμφωνα με το πολίτευμα που είχαν επιλέξει ακόμη και μετά από μια αποστασία. Η περίπτωση της Σάμου είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Η μεγάλη αυτή πόλη είχε τη δική της ιστορία ακόμη και μετά τα γεγονότα του 440· οι αριστοκράτες, οι οποίοι ήταν τότε στην εξουσία, παρέμειναν παραδίδοντας ομήρους.

Επομένως η Συμμαχία της Δήλου δεν έχει καμία σχέση με τη δημοκρατική κοινότητα που φανταζόμασταν τον προηγούμενο αιώνα. Η συμμαχία δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε ενός ιδεολογικού εγχειρήματος ούτε οικονομικού ηγεμονισμού. Το παράδειγμα της Θάσου, μιας πόλης που είχε αποστατήσει, είναι επίσης χαρακτηριστικό: Παρά την κατάσχεση της περιοχής των ορυχείων και τον αθηναϊκό έλεγχο, παρέμεινε ακμάζουσα και επωφελήθηκε από την ανάπτυξη των ανταλλαγών σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, την οποία μαρτυρεί η διάδοση της κεραμικής και του αθηναϊκού νομίσματος.

Επομένως είναι περίπλοκο και δύσκολο να αποτιμηθεί το έργο του Περικλή. Οι Αθηναίοι ολιγαρχικοί οίκτησαν τη στενή συσχέτιση που επέβαλε μεταξύ της δημοκρατίας και του ηγεμονισμού, καθιστώντας την Αθηνά μια πόλη στην οποία οι πολίτες ζούσαν σε μεγάλο βαθμό συνεπικουρούμενοι από το κράτος εις βάρος των συμμάχων. Για τον Θουκυδίδη, νηφάλιο παρατηρητή της πολιτικής του Περικλή, ο αθηναϊκός ηγεμονισμός όπως και η αντίσταση των συμμάχων ήταν μέσα στη φύση των πραγμάτων, εφόσον οι πόλεις, λόγω του ιδεώδους της ανεξαρτησίας, έτειναν προς την επέκταση και δεν μπορούσαν να ανεχτούν την υποταγή. Ορισμένοι σύγχρονοι μελετητές, αντίθετα, κρίνουν ότι η Αθηνά θα έπρεπε να υπολογίζει σε ισχυρή υποστήριξη στις σύμμαχες πόλεις προκειμένου να συστήσει μια δημοφιλή ηγεμονία. Οι τοπικές αντιδράσεις και τα αποτελέσματα της ίδιας της ηγεμονίας μπορεί να διέφεραν ανάλογα με την πόλη, αλλά από την αρχή υπήρχε μια δυσαναλογία ανάμεσα σ' ένα κράτος ηγεμονικό, μεγάλο και ισχυρό, και σ' ένα πλήθος πόλεων, μικρών ή μεσαίων, που δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντίβαρο.

4. Η κατάσταση του ελληνικού κόσμου το 431

Μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την ανάπτυξη και την ακμή της Αθήνας λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση του ελληνικού κόσμου όπως την παρουσίασε στην αρχή της ιστορίας του ο Θουκυδίδης, ο οποίος ανέλυσε τον συσχετισμό των δυνάμεων συναρτήσει των δομικών αλλά και των περιστασιακών αιτιών του πολέμου.

Ο ιστορικός επιμένει στον ουσιαστικό παράγοντα που αποτέλεσαν οι εξωτερικές σχέσεις στην πολιτική εξέλιξη των Ελλήνων, μια εξέλιξη πολύ διακριτή, που αντιπαραθέτει τις «σύγχρονες» πόλεις στα αρχαϊκά κράτη. Ωστόσο οι δυναμικές πόλεις, όπως η Αθήνα ή η Κόρινθος, αποτελούσαν ακόμη μειονότητα. Την εποχή του ιστορικού «ένα μεγάλο μέρος της Ελλάδας ζει κατά τον παλιό τρόπο», στην κεντρική Ελλάδα, στον βορρά και τη Δύση· είναι ένας τρόπος ζωής «βάρβαρος», χωρίς πόλεις-κράτη ούτε άστεα, όπου οι πληθυσμοί αντλούν τους πόρους τους από τον πόλεμο και τη ληστεία. Η πρόοδος χαρακτηρίζει τις κοινότητες που είναι ανοικτές στη θάλασσα, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν μια ναυτική δύναμη και δίκτυα ανταλλαγών, και όπου αναπτύσσεται το σύστημα της πόλης-κράτους.

Σε ορισμένες από αυτές τις ναυτικές πόλεις η εξέλιξη εμποδίζεται από μια δυσμενή συγκυρία. Οι Ίωνες αναπτύσσονται με δυσκολία, καθώς βρίσκονται παγιδευμένοι ανάμεσα στον αθηναϊκό ηγεμονισμό και στη στρατιωτική πίεση των Περσών, μεταξύ των ακτών και των Σάρδεων. Αποκοιμένες από την ενδοχώρα τους, οι εμπορικές θέσεις παρακμάζουν και οι πόλεις διασπώνται σε κώμες που παρουσιάζουν μια μέτρια εικόνα. Επομένως η πολιτική ζωή συνταράσσεται, σηματοδοτείται από τη βία, τις εκτελέσεις και τις εξορίες.

Στην άλλη άκρη της Μεσογείου, οι Έλληνες της Δύσης αρχικά επιδεικνύουν μεγάλο δυναμισμό. Ξεκινούν τεράστια έργα, όπως αυτά του Ακράγαντα· ιδρύουν εμπορικούς σταθμούς και επιδίδονται στο διαμετακομιστικό εμπόριο· παράλληλα εντείνεται κι ο εξελληνισμός των γηγενών. Η ελληνική Σικελία γνωρίζει μια λαμπρή περίοδο μεταξύ του 485 και του 466 υπό την ηγεμονία των Συρακουσών, που σταθεροποιείται από την τυραννίδα των Δεινομενιδών. Ενώ οι πόλεις των Στενών της Μεσσηνίας καταρρέουν και η Μασσαλία εισέρχεται σε μια φάση αναδίπλωσης που δύσκολα εξηγείται, οι Συρακούσες γίνονται υπό την εξουσία του Ιέρωνα η πρωτεύουσα του δυτικού ελληνισμού.

Αυτή η λάμψη δεν αντέχει την πτώση της τυραννίδας το 465, η οποία ακολουθείται από την πτώση των τυράννων της Γέλας, της Ιμέρας, του Ακράγαντα, του Ρηγίου... Οι δημοκρατικοί που εγκαθίστανται παντού δεν καταφέρνουν να εδραιώσουν ένα σταθερό πολίτευμα. Αμέσως μετά (453-450) ένας εξελληνισμέ-

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η εξέγερση του Δουκετίου οδήγησε στον εκπολιτισμό της σικελικής ελίτ. Ο Δουκέτιος ακολούθησε τα πολιτικά και πολεοδομικά πρότυπα των Ελλήνων· ακολούθησε τη θρησκευτική πρακτική τους και εισήχθη στο σύστημα των αμοιβαίων σχέσεών τους.

[Το 453] Ο Δουκέτιος, ο αρχηγός των Σικελών, συγκέντρωσε σε ένα Κοινό όλες τις ομοεθνείς πόλεις, εκτός από την Ύβλα. Καθώς ήταν δραστήριος, επιθυμούσε να κάνει καινοτόμα πράγματα και, αφού συγκέντρωσε από το Κοινό των Σικελών αξιόλογη στρατιωτική δύναμη, μετέφερε τις Μένες, που ήταν η πατρίδα του, στην πεδιάδα και έκτισε μια πόλη αξιόλογη κοντά στο τέμενος των αποκαλούμενων Παλικών, την οποία ονόμασε από τους προαναφερθέντες θεούς Παλική.

[...] Αφού ίδρυσε την Παλική και την περιέβαλε με ένα ισχυρό τείχος, χώρισε σε κλήρους τα γειτονικά εδάφη.

[Το 451] Ο Δουκέτιος, που είχε την ηγεμονία των Σικελών, κατέλαβε αφενός την πόλη Αίτνα, αφού δολοφόνησε τον αρχηγό της, και αφετέρου, αφού βάδισε προς τη χώρα των Ακραγαντίνων με στρατιωτική δύναμη, πολιόρκησε το Μότυο, που φρουρούνταν από τους Ακραγαντίνους. Όταν οι Ακραγαντινοί και οι Συρακούσιοι έσπευσαν σε βοήθεια, αφού ενεπλάκη σε μάχη και επικράτησε, εκδίωξε και τους δύο από τα στρατόπεδά τους. Επειδή ερχόταν χειμώνας, οι δύο αντίπαλοι χωρίστηκαν και επέστρεψαν στην πατρίδα τους. [...] Όταν άρχισε το καλοκαίρι, οι Συρακούσες όρισαν άλλο στρατηγό και, αφού του έδωσαν αξιόλογη στρατιωτική δύναμη, τον διέταξαν να πολεμήσει μέχρι τέλους τον Δουκέτιο. Αυτός, αφού προχώρησε με τη δύναμή του, συνάντησε τον Δουκέτιο να στρατοπεδεύει κοντά στις Νομές. Έγινε μεγάλη μάχη εκ παρατάξεως και έπεσαν πολλοί και από τα δύο μέρη, αλλά οι Συρακούσιοι κατάφεραν με δυσκολία να κατατροπώσουν τους Σικελούς και να σκοτώσουν πολλούς κατά τη φυγή τους.

Τέλος, βλέποντας ότι οι φίλοι που του είχαν απομείνει επρόκειτο να τον βάλουν στο χέρι, τους πρόλαβε και δραπέτευσε μέσα στη νύχτα, φτάνοντας έφιππος στις Συρακούσες. Ενώ ακόμη ήταν νύχτα, έφτασε στην αγορά των Συρακουσίων και, αφού κάθισε στους βωμούς, έγινε ικέτης της πόλης και παρέδωσε τον εαυτό του και τα εδάφη των οποίων ήταν κύριος στους Συρακούσιους [...]. Ο λαός με μια φωνή φώναζε από όλες τις μεριές να σώσουν τον ικέτη. Οι Συρακούσιοι λοιπόν, αφού απάλλαξαν από την τιμωρία τον Δουκέτιο, τον έστειλαν στην Κόρινθο και, διατάζοντάς τον να περάσει εκεί το υπόλοιπο της ζωής του, έστειλαν μαζί τα απαραίτητα για τη συντήρησή του.

Διοδώρου Ιστορική Βιβλιοθήκη, 11.88, 90-92

νος Σικελός ονόματι Δουκέτιος τίθεται επικεφαλής ενός απελευθερωτικού κινήματος εθνικού χαρακτήρα εναντίον των Συρακουσών, συνασπίζοντας όλους τους συμπατριώτες του σε ένα ομοσπονδιακό πλαίσιο. Δρώντας σαν Έλληνας οικιστής (βλ. Κεφάλαιο 3), ιδρύει δύο πόλεις γηγενών.

Οι δύο πόλεμοι του Δουκετίου αναζωπυρώνουν τους τοπικούς ανταγωνισμούς, ιδιαίτερα ανάμεσα στις Συρακούσες και στον Ακράγαντα, τις δύο ισχυρότερες πόλεις. Είναι μια καλή ευκαιρία κάποιος να αναλάβει την εξουσία στη Σικελία, και η Αθήνα το καταλαβαίνει και μετά το 450 αναπτύσσει εκεί μια δραστήρια διπλωματία.

Στην παλαιά Ελλάδα μια νέα πολιτική δύναμη έκανε την εμφάνισή της το δεύτερο μισό του 5ου αιώνα με τη συγκρότηση του Κοινού των Βοιωτών. Για πρώτη φορά οι Βοιωτοί πέτυχαν την ενότητά τους στην κλίμακα του έθνους τους και της περιοχής τους, γύρω από τη Θήβα, χωρίς όμως να στερήσουν τις άλλες πόλεις από τα θεμελιώδη τους δικαιώματα· στο πλαίσιο ενός αντιπροσωπευτικού συστήματος, η πολιτική συμμετοχή ήταν ανάλογη με τα στρατιωτικά βάρη. Έτσι δημιουργήθηκε ένα ισχυρό κράτος, εξοπλισμένο με έναν καλό στρατό, που νίκησε την Αθήνα στην Κορώνεια το 447· αποδυναμώθηκε όμως από την επιφυλακτικότητα των Θεσπιών και των Πλαταιών –οι οποίες στράφηκαν η μία προς την Κόρινθο και η άλλη προς την Αθήνα– απέναντι στη Θήβα.

Η Σπάρτη είχε παραλύσει για είκοσι έτη λόγω σοβαρών εσωτερικών προβλημάτων: αρχικά οι λίγο πολύ τυραννικές απόπειρες του Παυσανία, του νικητή των Πλαταιών (μεταξύ του 477 και του 471)· έπειτα μια επανάσταση των ειλιώτων της Μεσσηνίας, αυτών των εξαρτημένων γεωργών, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε ένα οχυρό στρατόπεδο απ' όπου διεξήγαν ανταρτοπόλεμο από το 465 έως το 454. Η Σπάρτη δεν επέστρεψε στην επεμβατική πολιτική της παρά μόνο το 457, δεν είχε όμως ποτέ, όπως είδαμε, αποφασιστικές επιτυχίες και η Πελοποννησιακή Σύμμαχία εμφάνισε επίσης σημάδια αδυναμίας.

Η ειρήνη του 446 ήταν μια ειρήνη βάσει του status quo και αποσκοπούσε στη σταθεροποίηση των διεθνών σχέσεων. Αναγνώριζε τις δύο συμμαχίες· καθιέρωνε την ελεύθερη κυκλοφορία ανάμεσα στις πόλεις των δύο συμμαχιών και προέβλεπε τη διαιτησία σε περίπτωση διαμάχης. Ωστόσο άφηνε τη δυνατότητα στις «ουδέτερες πόλεις» να προσχωρήσουν στη συμμαχία της επιλογής τους, κάτι που από μόνο του αποτελούσε έναν παράγοντα αστάθειας.

Από τη μια ηγεμονία στην άλλη: Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος (431-404)

1. Η διάρρηξη της διεθνούς ισορροπίας (435-431)

Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ήταν μια ηπειρωτική δύναμη, που διέθετε έναν στρατό οπλιτών αλλά όχι στόλο. Είχε ωστόσο ακτές και λιμάνια να υπερασπιστεί, συμπεριλαμβανομένων των πόλεων του Ισθμού, της Κορίνθου και των Μεγάρων, που ήταν και οι μόνες ικανές να αμφισβητήσουν την ηγεμονία της Αθήνας στη θάλασσα. Ο πόλεμος προκλήθηκε από επανειλημμένες συγκρούσεις μεταξύ των ναυτικών δυνάμεων.

1.1. Οι συγκρούσεις με την Κόρινθο (435-433)

Η Κόρινθος και η Αθήνα αντιπαρατέθηκαν στο Ιόνιο πέλαγος και στη θάλασσα της Θράκης. Το 435 ξέσπασε ένας τοπικός πόλεμος ανάμεσα στην Επίδαμνο, μια αποικία της Κορίνθου, και στην Κέρκυρα, η οποία στράφηκε στην Αθήνα. Η Κόρινθος, ηττημένη, προετοίμασε την αντεκδίκησή της· η ευκαιρία παρουσιάστηκε το 433, όταν η Κέρκυρα ζήτησε να ενταχθεί στη Συμμαχία της Δήλου. Για να είναι σύμφωνη με τους όρους της ειρήνης, η Αθήνα δε δέχτηκε παρά να συνάψει μια αμυντική συμμαχία (έπιμαχία), χωρίς να ενσωματώσει το νησί στην ηγεμονία της, και περιόρισε τη στρατιωτική της επέμβαση σε μια ναυτική επίδειξη μετά την πρώτη κορινθιακή νίκη.

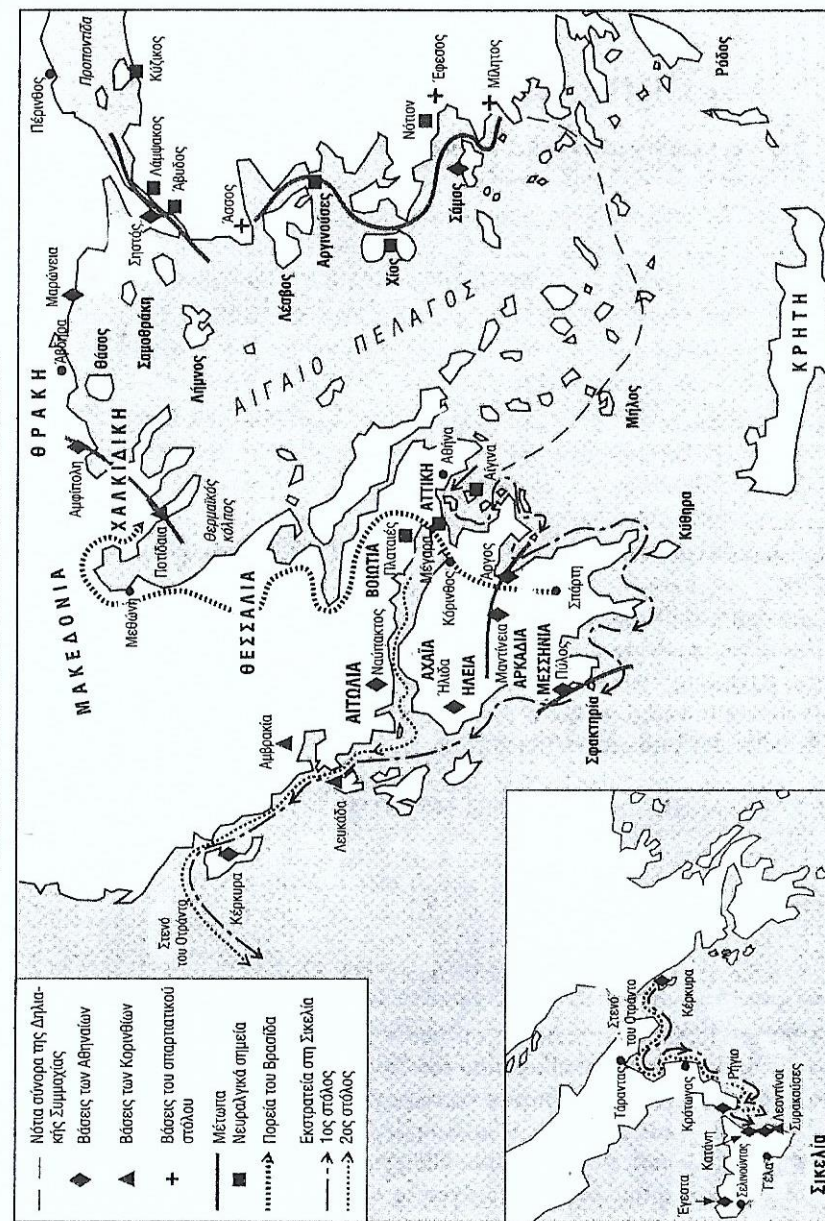
Η Ποτίδαια, στην ακτή της Χαλκιδικής στη βόρεια Ελλάδα, βρισκόταν μεταξύ δύο στρατοπέδων – αποικία και αυτή της Κορίνθου, είχε ενταχθεί στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Το 433 η Αθήνα την εξανάγκασε να διακόψει τις σχέσεις με τη μητρόπολή της, να κατεδαφίσει τα τείχη της και να παραδώσει ομήρους. Η πόλη αποστάτησε το 432, παρασύροντας και τους άλλους Έλληνες της Χαλκιδικής. Η Αθήνα έστειλε έναν σημαντικό στόλο, αλλά η Κόρινθος περιορίστηκε να στρα-

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 7

- 432: Αποστασία της Ποτίδαιας και επέμβαση της Αθήνας – Μεγαρικό Ψήφισμα; – Συνέδριο της Σπάρτης.
- 431-421: Αρχιδάμειος Πόλεμος.
- 430: Εμφάνιση του λοιμού στην Αθήνα – Ανάκληση του Περικλή.
- 429: Λοιμός – Επανεκλογή και θάνατος του Περικλή.
- 428-427: Αποστασία και συνθηκολόγηση της Μυτιλήνης.
- 427-425: Εμφύλιος πόλεμος στην Κέρκυρα.
- 424-422: Πόλεμος στην Αμφίπολη.
- 421: Πεντηκονταετής Ειρήνη (Ειρήνη του Νικία).
- 420: Ο Αλκιβιάδης εκλέγεται στρατηγός στην Αθήνα.
- 417: Οστρακισμός του Υπέροβουλο στην Αθήνα.
- 416-415: Εκστρατεία εναντίον της Μήλου.
- 415-413: Αθηναϊκή εκστρατεία στη Σικελία – Καταστροφή.
- 413: Κατάληψη από τη Σπάρτη ενός τμήματος της Αττικής. – Έναρξη του Δεκελεϊκού Πολέμου.
- 412: Αποστασία των συμμάχων της Αθήνας – Συμφωνία μεταξύ της Σπάρτης και των Περσών.
- 411: Ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τετρακοσίων στην Αθήνα.
- 409: Προώθηση των Καρχηδονίων στη Σικελία και καταστροφή του Σελιούντα και της Ιμέρας.
- 407: Ο Λύσανδρος αρχηγός του σπαρτιατικού στόλου.
- 406: Κατάκτηση του Ακράγαντα από τους Καρχηδόνιους – Ο Διονύσιος επικεφαλής των Συρακουσών – Ναυμαχία στις Αργινούσες – Δίκη των Αθηναίων στρατηγών.
- 405: Ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς – Συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στον Διονύσιο και την Καρχηδόνα.
- 404: Πολιορκία και παράδοση της Αθήνας – Καθεστώς των Τριάκοντα στην Αθήνα.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟ ΠΟΛΕΜΟ

τολογήσει ένα σώμα Πελοποννησίων εθελοντών χωρίς να αποταθεί στο συνέδριο της Πελοποννησιακής Συμμαχίας.

1.2. Η υπόθεση των Μεγάρων (432)

Οι απειλές της Αθήνας εναντίον της γειτονικής της πόλης των Μεγάρων οδήγησαν την τελευταία να απευθύνει έκκληση στη Σπάρτη βάσει των όρων της Τριακονταετούς Ειρήνης. Επρόκειτο για σύγκρουση οικονομικών συμφερόντων, η σημασία της οποίας είναι αντικείμενο συζήτησης: Ο Θουκυδίδης δεν κάνει παρά μόνο έναν υπαινιγμό, ενώ η αθηναϊκή συντηρητική παράταξη, που αντιπροσωπεύεται στο θέατρο από τον Αριστοφάνη, είδε στην υπόθεση αυτή την πραγματική αιτία του πολέμου και την απέδωσε στην προσωπική πολιτική του Περικλή και του περιβάλλοντός του.

Ο Περικλής υποστήριξε ένα ψήφισμα που απέκλειε τους Μεγαρείς από την αθηναϊκή επικράτεια μετά από κάποια συνοριακά επεισόδια. Ο στόχος του ψηφίσματος αυτού είναι υπό αμφισβήτηση, καθώς θα μπορούσε να αποτελεί τόσο ένα μέτρο αντεκδίκησης για τη συμμετοχή των Μεγάρων στον πόλεμο με την Κόρινθο, όσο και αποτέλεσμα της βούλησης να αποκλειστούν τα Μέγαρα από τις αθηναϊκές αγορές στο πλαίσιο του εμπορικού ανταγωνισμού. Ωστόσο το πρόβλημα δεν τέθηκε ποτέ από τους αρχαίους με αυτούς τους όρους, αλλά μόνο με όρους πολιτικής επιρροής και κυριαρχίας.

1.3. Η εμπλοκή της Σπάρτης

Η Κόρινθος και τα Μέγαρα παρουσίασαν τις επεμβάσεις της Αθήνας ως παραβιάσεις της Τριακονταετούς Ειρήνης και, σύμφωνα με τον όρο της διαιτησίας που προβλεπόταν στη συνθήκη, οι αντίδικοι εξέφρασαν τις θέσεις τους κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου που συνεκλήθη στη Σπάρτη. Σύμφωνα με τις δημηγορίες τις οποίες ανασυνθέτει ο Θουκυδίδης, η Κόρινθος τόνισε τη χωρίς όρια επέκταση της αθηναϊκής ηγεμονίας και την υπέρμετρη επεκτατική της πολιτική, ενώ η Αθήνα επικαλέστηκε τον όρο της διαιτησίας, κάτι που υποστήριζε κι ένα μέρος της σπαρτιατικής κοινής γνώμης. Ωστόσο η άλλη παράταξη κατάφερε να αναγνωριστεί ότι παραβιάστηκαν οι συνθήκες και να ψηφιστεί πόλεμος. Η απόφαση επικυρώθηκε και από ένα μεταγενέστερο συνέδριο της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, ενώ η Ποτίδαια αντιστεκόταν ακόμη στους Αθηναίους στρατηγούς.

Κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 432-431 έγιναν μερικές ακόμη απόπειρες διαπραγμάτευσης από τη Σπάρτη, η οποία προσπάθησε να εκδιώξει τον Περικλή και πρότεινε να επιστρέψει η Αθήνα στο πρωταρχικό πλαίσιο της Συμμαχίας

της Δήλου αποποιούμενη κάθε εξαναγκασμό. Η Αθήνα –αυτό είναι αναμφισβήτητο– σκλήρυνε τη στάση της, κάτι που θέτει το πρόβλημα του ρόλου που έπαιξε ο Περικλής. Ο Αθηναίος πολιτικός δεν εξώθησε πραγματικά την κατάσταση προς τον πόλεμο παρά μόνο μετά από εκείνη τη στιγμή, είτε επειδή είδε στον πόλεμο την πιο λογική λύση (αυτή είναι η άποψη του Θουκυδίδη), είτε από πολεμοκαπηλία, είτε ως αντιπερισπασμό σε εσωτερικά προβλήματα.

2. Ο δεκαετής πόλεμος (431-421)

Δύο δομές και δύο στρατηγικές ήρθαν σε αντιπαράθεση. Η Πελοποννησιακή Συμμαχία δεν ήταν θεμελιωμένη στην ισότητα μεταξύ των μελών της περισσότερο απ' ό,τι η Δηλιακή Συμμαχία: Είχε πυραμιδική δομή, βασισμένη στην ανωτερότητα των *ομοίων*, των πολιτών της Σπάρτης, οι οποίοι εξουσίαζαν συγχρόνως τους Λακεδαιμόνιους περιοίκους και τις άλλες πόλεις της Πελοποννήσου, ενώ οι είλωτες υπηρετούσαν ως βοηθοί στα όπλα· αυτοί αποτελούσαν ένα στοιχείο αδυναμίας, το οποίο η Αθήνα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί. Καθώς η Πελοποννησιακή Συμμαχία είχε επεκταθεί και στους Βοιωτούς και τους άλλους πληθυσμούς της κεντρικής Ελλάδας, μπορούσε να στρατολογήσει 60.000-100.000 οπλίτες και διέθετε καλό ιππικό. Η Αθήνα διέθετε ισάξιο ιππικό, αλλά δεν μπορούσε να παρατάξει παρά μόνο 13.000-25.000 οπλίτες. Είχε όμως την ανωτερότητα στη θάλασσα, κάτι που εξηγεί την πολύ καινοτόμο στρατηγική επιλογή του Περικλή.

2.1. Μια ασυνήθιστη στρατηγική επιλογή: Η υπεράσπιση του άστεως

Καθώς ο πόλεμος κατά την κλασική εποχή βασιζόταν στην οπλική μάχη (βλ. Κεφάλαιο 4) και στην απόκτηση εδαφικού ελέγχου, και καθώς στο πεδίο της μάχης η πελοποννησιακή φάλαγγα ήταν ισχυρότερη, ο Περικλής αποφάσισε να εγκαταλείψει την Αττική και να υπερασπιστεί μόνο το άστυ και τα λιμάνια της Αθήνας, που αποτελούσαν ένα οχυρό στρατόπεδο προστατευμένο από τα τείχη που είχαν χτιστεί από τον Θεμιστοκλή, τον Κίμωννα και τον ίδιο τον Περικλή.

Ζήτησε λοιπόν από ολόκληρο τον πληθυσμό να συγκεντρωθεί εντός των τειχών. Η συζήτηση ήταν θυελλώδης, καθώς στην πλειονότητά τους οι Αθηναίοι ζούσαν ακόμη στην ύπαιθρο· έτσι θα εγκαταλείπονταν τα χωράφια, οι πατρογονικές λατρείες, και επιπλέον τα ορυχεία του αργύρου. Αυτό φανερώνει τη σημασία που είχε αποκτήσει ο φόρος που επιβαλλόταν στους συμμάχους.

Η Σπάρτη εφάρμοσε την κλασική τακτική της εισβολής στα διαφιλονικούμενα

Ο ΛΟΙΜΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΟ 430-429

Επιπλέον η επιδημία εισήγαγε στην πόλη και άλλες μεγαλύτερες μορφές ανομίας. Γιατί τώρα ευκολότερα τολμούσε κανείς όσα πρωτότερα ήθελε να κάνει και το έκρυβε, επειδή έβλεπε την αιφνίδια μεταβολή της τύχης των ευτυχημένων, που πέθαιναν ξαφνικά, κι όλων όσων προηγουμένως δεν είχαν τίποτα, οι οποίοι σε μια στιγμή αποκτούσαν τις περιουσίες εκείνων. Έτσι αξίζοναν να χαρούν τη ζωή τους όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, καθώς θεωρούσαν τη ζωή και τον πλούτο εξίσου εφήμερα. Και κανένας δεν ήταν διατεθειμένος να ταλαιπωρείται προκαταβολικά για την επιδίωξη ενός αγαθού σκοπού, καθώς δε γνώριζε αν θα τον υλοποιούσε πριν πεθάνει· και μόνο ό,τι χάριζε άμεση απόλαυση και ό,τι οδηγούσε σε αυτήν κατόντησε να θεωρείται ενάρετο και χρήσιμο. Κανένας φόβος των θεών ή νόμος των ανθρώπων δεν τους συγκρατούσε πια, αφενός γιατί, βλέποντας πως χάνονταν όλοι εξίσου, έκριναν πως ήταν το ίδιο είτε να δείχνουν σεβασμό είτε όχι, και αφετέρου επειδή κανείς δεν περίμενε πως θα επιζούσε ώστε να δώσει λόγο για τα εγκλήματά του. Αντίθετα, θεωρούσαν ότι η τιμωρία που κρεμόταν ήδη πάνω από το κεφάλι τους ήταν πολύ μεγαλύτερη, και ότι, πριν αυτή εφαρμοστεί, ήταν φυσικό να απολαύσουν τη ζωή τους.

Θουκυδίδου *Ιστορία*, 2.53

εδάφη κατά την πολεμική περίοδο και της επιστροφής έπειτα στα εδάφη της προκειμένου να διαχειριμάσει. Αυτό επαναλήφθηκε πέντε φορές μέχρι το 425. Την άνοιξη του 431 η Αθήνα απειλήθηκε από τον βορρά και από τον νότο: Οι Θηβαίοι σταμάτησαν στη συνοριακή πόλη των Πλαταιών, ενώ οι Πελοποννήσιοι έφτασαν μέχρι τις Αχαρνές, βόρεια της Αττικής. Η εισβολή την άνοιξη του 430 –η πιο μακρά, που διήρκεσε σαράντα ημέρες– τους έφερε έως τα ορυχεία του Λαυρίου. Αφού σταμάτησαν για ένα έτος εξαιτίας του λοιμού, οι εκστρατείες ξανάρχισαν το 428.

2.2. Η περίοδος του λοιμού στην Αθήνα (430-429)

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 430 ο πληθυσμός που ήταν συνωσιτισμένος μέσα στα τείχη αποδεκάτιστηκε από μια μολυσματική ασθένεια η οποία έκανε την εμφάνισή της στον Πειραιά και επομένως είχε υπερπόντια προέλευση, ίσως από την αφρικανική ήπειρο. Ήταν μια επιδημία που άλλη όμοιά της δε γνώρισε ο μεσογειακός κόσμος πριν από τον 2ο μ.Χ. αιώνα. Παρά τη λεπτομερή περιγραφή της από τον Θουκυδίδη, δεν μπορεί να προσδιοριστεί.

Η επιδημία διήρκεσε μόνο μία πολεμική περίοδο, αλλά κατάφερε στην Αθήνα ένα πλήγμα από το οποίο δύσκολα θα ανέκαμπτε. Το ένα τέταρτο του στρατού

ξηράς χάθηκε· ο πληθυσμός έχασε το θάρρος του· παρατηρήθηκε κρίση στις θρησκευτικές αξίες και μια ανατροπή της κοινωνικής κατάστασης.

Για τον Θουκυδίδη η αποτυχία της αθηναϊκής στρατηγικής και η καταστροφική για την Αθήνα τελική έκβαση του Πελοποννησιακού Πολέμου οφείλονταν κατά ένα μεγάλο μέρος σε αυτό το απρόβλεπτο γεγονός. Ο λοιμός είχε το ίδιο ανατρεπτικό αποτέλεσμα με έναν εμφύλιο πόλεμο.

2.3. Η αντικατάσταση των πολιτικών προσώπων

Και ο ίδιος ο Περικλής πέθανε από τον λοιμό το 429. Έτσι κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της σύγκρουσης η παραδοσιακή πολιτική τάξη αντικαταστάθηκε και στην εξουσία ανήλθαν άνδρες του εμπορίου και της βιοτεχνίας, όπως ο Κλέων. Η δημόσια συμπεριφορά τους ήταν πιο βίαιη και πιο απρόσεκτη, αλλά η ιδεολογία δεν άλλαξε σχεδόν καθόλου: Ο Κλέων ήταν ένας ιμπεριαλιστής ο οποίος ήρθε στο προσκήνιο το 427, κατά την καταστολή της αποστασίας της Μυτιλήνης, αλλά υποστήριξε την ίδια μετριοπαθή θεώρηση της ηγεμονίας με τον Περικλή, χωρίς να επιδιώξει ποτέ να την επεκτείνει.

Ο πλούτος απέκτησε αυξημένη σημασία στην πολιτική ζωή. Οι νέοι ηγέτες, είτε δημαγωγοί όπως ο Κλέων, είτε αριστοκράτες όπως ο Νικίας, κατείχαν τις μεγαλύτερες περιουσίες στην Αθήνα. Επρόκειτο για έναν παράγοντα αποσταθεροποίησης, καθώς η περιουσία ήταν ένα κριτήριο μεταβλητό και οι παρατάξεις γίνονταν όλο και περισσότερο κοσμοπολίτικες, όντας πλέον ανοικτές στους πλούσιους ξένους (μετοίκους). Αυτό συνέβαλε σε μια ανατροπή των αξιών.

2.4. Η διατήρηση της ηγεμονίας

Για να αντέξει στον αντίκτυπο των σπαρτιατικών εισβολών, η Αθήνα υπολόγιζε στη ναυτική της δύναμη και ήθελε να δείξει με μια γρήγορη νίκη ότι ήταν άτρωτη. Προέβη επίσης στην επιβολή έκτακτων εισφορών στους συμμάχους: Μετά το 431 τα πλοία της Κέρκυρας, της Χίου και της Λέσβου επιτάχθηκαν, έτσι που πλέον δεν υπήρχε ανεξάρτητος στόλος· ο φόρος αυξήθηκε σημαντικά το 428 –με αποτέλεσμα να ξεσπάσει αποστασία στη Λέσβο– και τριπλασιάστηκε το 425, επειδή ήταν ακόμη «ανεπαρκής». Το ίδιο έτος άρχισαν επίσης να στρατολογούνται στρατιώτες και μεταξύ των συμμάχων.

Η Αθήνα προέβη σε απελάσεις και στην εγκατάσταση Αθηναίων στις επίφοβες πόλεις: στην Αίγινα το 431, στην Ποτίδαια το 430 και στη Λέσβο μετά την αποστασία. Άσκησε πίεση στη Μήλο, το μεγάλο νησί των νοτιοδυτικών Κυκλάδων απέναντι από τις ακτές της Λακωνίας, η οποία όμως αντιστάθηκε. Συ-

ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ή Αρχιδάμειος Πόλεμος

(431-421)

Αρχή της άνοιξης του 431:	Εκστρατεία των Θηβαίων έως τις Πλαταιές.
Μάιος-Ιούνιος:	Εισβολή του σπαρτιατικού στρατού στην Αττική – Δημιουργία μιας κληρουχίας στην Αίγινα – Συμμαχία της Αθήνας με τον βασιλιά της Θράκης.
430:	Νέα εισβολή στην Αττική – Αρχή του λοιμού.
Χειμώνας του 430-429:	Συνθηκολόγηση της Ποτίδαιας στη Χαλκιδική.
429:	Πολιορκία των Πλαταιών από τον πελοποννησιακό στρατό.
428:	Τρίτη εισβολή στην Αττική – Αποστασία της Λέσβου, υπό την ηγεσία της Μυτιλήνης.
Άνοιξη του 427:	Συνθηκολόγηση της Μυτιλήνης: εγκατάσταση κληρουχίας.
Καλοκαίρι του 427:	Συνθηκολόγηση των Πλαταιών.
426:	Πρώτη εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία – Εμφύλιος πόλεμος στην Κέρκυρα.
Άνοιξη του 425:	Πέμπτη εισβολή στην Αττική – Ναυτική εκστρατεία των Αθηναίων κατά μήκος των ακτών της Πελοποννήσου μέχρι την Πύλο· αποκλεισμός των Σπαρτιατών στη Σφακτηρία.
Καλοκαίρι του 425:	Επανακαθορισμός του φόρου από τον Κλέωνα.
424:	Ανανέωση της ειρήνης ανάμεσα στην Αθήνα και τους Πέρσες – Κατάληψη των Κυθήρων από τους Αθηναίους – Εκστρατεία των Σπαρτιατών στη Χαλκιδική· κατάκτηση της Αμφίπολης από τον Βρασίδα – Ήττα των Αθηναίων στο Δήλιο – Επιστροφή του αθηναϊκού στόλου από τη Σικελία.
Φεβρουάριος του 423:	Ανακωχή ενός έτους.
422:	Μάχη στην Αμφίπολη· θάνατος του Βρασίδα και του Κλέωνα στην Ηιόνα.
421:	Πεντηκονταετής ειρήνη ανάμεσα στη Σπάρτη και την Αθήνα, η αποκαλούμενη «Ειρήνη του Νικία».

νάπτοντας ειρήνη με τους Πέρσες το 423 (Ειρήνη του Επιλύκου), η Αθήνα διασφάλισε ακόμη περισσότερο το Αιγαίο, όπου η Σπάρτη δεν κατάφερε να επέμβει.

2.5. Τα νέα μέτωπα

Η στρατηγική του Περικλή έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στο πρόβλημα του ανεφοδιασμού. Ο δρόμος των σιτηρών από τη Σικελία προστατευόταν από τον αθηναϊκό στόλο με βάση τη Ναύπακτο, ο οποίος απέτρεπε τον στόλο της Κορίνθου να διακόψει την επικοινωνία με την Κέρκυρα.

Το 427 ένας ιδιαίτερα άγριος εμφύλιος πόλεμος στην Κέρκυρα και η διαμάχη στη Σικελία των Λεοντίνων, συμμάχων της Αθήνας, με τις Συρακούσες έδωσαν στην Αθήνα την ευκαιρία να ανοίξει μέτωπο στη Δύση. Φοβούμενη μια προσέγγιση των Συρακουσών με τη Σπάρτη, έστειλε είκοσι κι έπειτα σαράντα τριήρεις το 426. Ο στόλος αυτός περιέπλευσε την Πελοπόννησο και αγκυροβόλησε στην Πύλο της Μεσσηνίας, απ' όπου προσπάθησε να προκαλέσει εξέγερση των ειλωτών εναντίον της Σπάρτης. 420 Σπαρτιάτες οπλίτες αποκλείστηκαν στο νησάκι της Σφακτηρίας, που κλείνει τον κόλπο της Πύλου. Η Αθήνα διαπραγματεύτηκε τη ζωή τους με αντάλλαγμα την παύση των επιδρομών της Σπάρτης στην Αττική.

Ένα δεύτερο μέτωπο άνοιξε στη Θράκη το 425. Το 431 η Αθήνα είχε συνάψει συμμαχία με τον βασιλιά της Θράκης Σιτάλη για να εξασφαλίσει σιτάρι και να επιτεθεί από τα νότια στον βασιλιά της Μακεδονίας, που υποστήριζε την Ποτίδαια στην αποστασία της. Η πόλη έπεσε το 429 και αποικίστηκε εκ νέου από Αθηναίους. Ωστόσο το μόνο τμήμα της αθηναϊκής ηγεμονίας όπου η Σπάρτη μπορούσε να φτάσει από ξηράς ήταν η Θράκη. Αυτός ήταν και ο στόχος του Βρασίδα, ο οποίος κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 425-424 έφτασε από τη Βοιωτία στη Θράκη για να επιτεθεί αιφνιδιαστικά στην Αμφίπολη. Η πτώση της πόλης είχε ως αποτέλεσμα την αποστασία της Χαλκιδικής. Ο Κλέων άρχισε την αντεπίθεση το 422, αλλά πέθανε, ταυτόχρονα με τον Βρασίδα, στη μάχη της Ηιόνας στον Στρυμόνα.

Ο μόνος μεγάλος, εν ζωή ακόμη στρατηγός, ο Νικίας, που ήταν μετριοπαθής, συνήψε τότε μια ειρήνη, βάσει του status quo, η οποία επανέφερε για πενήντα έτη τους όρους του 446. Αυτό τον συμβιβασμό τον είχαν επιβάλει οι μάχες αντιπερισπασμού της Πύλου και της Ηιόνας, ενώ η Αθήνα είχε βελτιώσει τις ναυτικές της θέσεις στην Αίγινα και στο Ιόνιο πέλαγος, κάτι που δικαίωνε τη στρατηγική επιλογή του Περικλή.

3. Προς μια γενικευμένη σύγκρουση

3.1. Η μεταφορά των επιχειρήσεων στη Σικελία (415-413)

Μόλις ειρήνευσε η κυρίως Ελλάδα, η σύγκρουση μεταφέρθηκε στη Σικελία, όπου η Αθήνα ενεπλάκη εξαιτίας των συμμαχιών που είχε συνάψει υπό τον Πε-

ρικλή. Στη Σικελία, όπως κι αλλού, οι τοπικοί πόλεμοι αποτελούσαν μέρος του συνήθους πολιτικού παιχνιδιού· αυτή τη φορά ήρθαν σε σύγκρουση ο Σελινούντας και η Έγεστα, η πρώτη σύμμαχος της Αθήνας, μετά την καταστροφή των Λεοντίνων από τις Συρακούσες το 422.

Στην Αθήνα ήρθαν αντιμέτωπες δύο πολιτικές απόψεις: Ο Νικίας, συνεχίζοντας την πολιτική του Περικλή, ήθελε να συγκρατήσει την επέκταση, αλλά οι προσπάθειές του να παγιώσει την ειρήνη προσέκρουσαν στο πρόβλημα της επι-

ΕΝΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΣΚΑΝΔΑΛΟ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟ 415

Την παραμονή της εκστρατείας στη Σικελία ένας από τους αρχηγούς που είχαν οριστεί, ο Αλκιβιάδης, ενεπλάκη σε μια υπόθεση ιεροσυλίας. Υπογραμμίζοντας τον συλλογικό φόβο που ενέσπειρε στους Αθηναίους, ο Θουκυδίδης τονίζει τη σημασία της θρησκευτικής συμπεριφοράς στην πολιτική ζωή, καθώς οι ιεροτελεστίες και οι κοινές πεποιθήσεις αποτελούσαν συνεκτικούς δεσμούς της πολιτικής κοινότητας. Καταγγέλλει επίσης τον ανατρεπτικό χαρακτήρα κάποιων κύκλων που συνασπίζονταν γύρω από ισχυρές προσωπικότητες, όπως ο Αλκιβιάδης.

Ενώ συνέβαιναν αυτά, τα πρόσωπα των περισσότερων από τις λίθινες στήλες του Ερμή που υπήρχαν στην πόλη των Αθηνών (των γνωστών τετράγωνων στηλών, που είναι τοποθετημένες στα πρόθυρα ιδιωτικών σπιτιών και σε ιερά) ακρωτηριάστηκαν μέσα σε μια νύχτα. Κανείς δεν ήξερε τους δράστες, αλλά τους καταζητούσαν δημόσια δίνοντας μεγάλη αμοιβή για την ανακάλυψή τους, και επιπλέον ψήφισαν, αν κάποιος ήξερε να έχει διαπραχθεί και κάποια άλλη ιεροσυλία, να το καταγγείλει άφοβα, είτε πολίτης ήταν, είτε ξένος, είτε δούλος. Και το πήραν πολύ στα σοβαρά, γιατί θεώρησαν ότι ήταν κακός οϊωνός για την εκστρατεία, και ότι οφειλόταν σε συνωμοσία με στόχο την επανάσταση και την κατάλυση της δημοκρατίας. Υποβάλλεται λοιπόν καταγγελία από κάποιους μετοίκους και υπηρέτες όχι σχετικά με τις στήλες τους Ερμή, αλλά για τον παλιότερο ακρωτηριασμό άλλων αγαλμάτων από νέους μεθυσμένους για διασκέδαση, και συγχρόνως ότι σε κάποια σπίτια γινόταν παρωδία των Ελευσίνιων Μυστηρίων· ανάμεσα σε αυτούς που κατηγορήθηκαν ήταν και ο Αλκιβιάδης. Τις κατηγορίες αυτές τις υιοθέτησαν όσοι εχθρεύονταν περισσότερο τον Αλκιβιάδη επειδή αποτελούσε εμπόδιο στην κατάκτηση της ηγεσίας της δημοκρατικής μερίδας· και νομίζοντας ότι, αν τον εξόριζαν, θα μπορούσαν να είναι πρώτοι, μεγαλοποίησαν τις κατηγορίες και κραύγαζαν ότι η παρωδία των Ελευσίνιων και ο ακρωτηριασμός των στηλών ήταν συνωμοσία για την κατάλυση της δημοκρατίας, και ότι τίποτα από αυτά δεν είχε γίνει χωρίς τη συμμετοχή του, αναφέροντας ως απόδειξη την όλη συμπεριφορά του, που ήταν αντίθετη προς τις συνήθειες των πολιτών.

Θουκυδίδου *Ιστορία*, β.27-28

στροφής των κατακτημένων περιοχών (Αμφίπολη, Πύλος). Ο Αλκιβιάδης, ανιψιός του Περικλή, από την άλλη, εξέφραζε την τάση της αθηναϊκής ηγεμονίας για απεριόριστη επέκταση. Νέος, πλούσιος, φιλόδοξος και άστατος, διεξήγγε μια προσωπική πολιτική και μετέβαλε το παιχνίδι των δύο παρατάξεων, μετριοπαθούς και δημοκρατικής. Η διαδικασία του οστρακισμού, που αναβίωσε το 417, μετά από μια πρώτη απόπειρα επέκτασης στην Πελοπόννησο, δεν έδωσε καμία λύση, εφόσον ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης, και οι δύο αριστοκράτες, συμφώνησαν να εφαρμόσουν το μέτρο εναντίον του δημοκράτη Υπέρολου, χωρίς να συμφωνούν απαραίτητα και μεταξύ τους.

Το 416 ξανάρχισε η επέκταση στο Αιγαίο με την προσάρτηση της Μήλου, στα νότια όρια της Συμμαχίας της Δήλου. Η βιαιότητα της επιχείρησης αποτέλεσε πράγματι το αποκορύφωμα του αθηναϊκού ηγεμονισμού. Τότε είναι που η Έγεστα ζήτησε την επέμβαση της Αθήνας. Στηριζόμενος στη μερίδα των «νέων», ο Αλκιβιάδης κατάφερε να ψηφιστεί η πραγματοποίηση μιας εκστρατείας επίδειξης δύναμης και γοήτρου, την αρχηγία της οποίας θα μοιραζόταν με τον Νικία (που ήθελε να περιορίσει την εκστρατεία στην Έγεστα) και τον Λάμαχο (οπαδό της επέμβασης εναντίον των Συρακούσων). Ο στόλος αναχώρησε τον Ιούνιο του 415, μέσα σ' ένα πολιτικό περιβάλλον πολύ ταραγμένο εξαιτίας των αγωγών για ιεροσυλία και ασέβεια εναντίον του Αλκιβιάδη και των φίλων του· στην πραγματικότητα καταγγέλλθηκε ο ανατρεπτικός χαρακτήρας των πολιτικών τους λεσχών (*έταιρείαι*). Εντούτοις το παιχνίδι δεν ήταν εκ των προτέρων χαμένο, επειδή η Αθήνα είχε ενεργοποιήσει τεράστια στρατιωτικά μέσα. Ωστόσο ο Νικίας έχασε χρόνο στη λαφυραγώγηση και στην αναζήτηση συμμαχιών, κάτι που επέτρεψε στις Συρακούσες να ενισχυθούν και να κατασκευάσουν στόλο.

Η Σπάρτη αναμείχθηκε στη σύγκρουση στη Σικελία το 414 κατόπιν υποκίνησης του Αλκιβιάδη, ο οποίος κατέφυγε εκεί αφού ανακλήθηκε από τη Σικελία στην Αθήνα για να δικαστεί. Ο Αλκιβιάδης συμβούλευσε τους Σπαρτιάτες να εξαναγκάσουν την Αθήνα να πολεμήσει σε δύο μέτωπα, στέλνοντας ενισχύσεις στις Συρακούσες και εγκαθιστώντας μια μόνιμη βάση επιχειρήσεων στη Δεκέλεια, στο κέντρο της Αττικής.

Η Αθήνα αντέδρασε με την αποστολή στη Σικελία ενός δεύτερου μεγάλου στρατιωτικού σώματος, αποτελούμενου από πολίτες, συμμάχους και μισθοφόρους, που αριθμούσε συνολικά 40.000 άνδρες. Ενέτεινε επίσης την πίεση στις ακτές της Λακωνίας, όπου ο Δημοσθένης, αρχηγός του στόλου, εγκατέστησε δύο νέες βάσεις, όπως αυτή της Πύλου στις ακτές της Μεσσηνίας.

Οι ενισχύσεις της Σπάρτης στις Συρακούσες περιορίστηκαν σε τέσσερα πλοία και έναν άριστον στρατηγό, τον Γύλιππο. Με τις δυνάμεις των Συρακουσίων, ο

Γύλιππος ανέκτησε το φθινόπωρο του 413 τον έλεγχο του μεγάλου λιμανιού και ανάγκασε τους Αθηναίους να άρουν την πολιορκία. Κατά τη διάρκεια της υποχώρησης οι στρατιώτες σφαγιαστήκαν ή αιχμαλωτίστηκαν και οι στρατηγοί εκτελέστηκαν. Για τον Θουκυδίδη, ήταν η στιγμή που κρίθηκε το πεπρωμένο της Αθήνας.

3.2. Οι αποστασίες στην Αθηναϊκή Συμμαχία και ο πόλεμος στο Αιγαίο (412)

Τα συμμαχικά στρατιωτικά σώματα είχαν παραμείνει πιστά στη Σικελία, αλλά οι πόλεις αποστάτησαν με την αναγγελία της καταστροφής. Η εισφορά δεν καταβαλλόταν πια και η Αθήνα αναγκάστηκε να την αντικαταστήσει με έναν φόρο 5% επί των συναλλαγών. Οι νησιώτες ήρθαν σε επαφή ταυτόχρονα με τη Σπάρτη και τους Πέρσες σατράπες της Μικράς Ασίας, τα συμφέροντα των οποίων βρέθηκαν τώρα να συμπίπτουν, ενώ η Αθήνα οργάνωνε την αντεπίθεσή της από τη Σάμο, όπου δημιουργούσε έναν νέο στόλο.

3.3. Η επέμβαση των Περσών

Η Σπάρτη, που εφεξής ενεπλάκη στον πόλεμο στη θάλασσα, χρειαζόταν στόλο και χρήματα για να μισθώσει ναύτες και μισθοφόρους. Από την πλευρά του ο βασιλιάς Δαρείος Β' άρχισε μετά το 413 να προβάλλει τις διεκδικήσεις του στις πόλεις της Ασίας, είτε λαμβάνοντας υπόψη του την αποδυνάμωση της Αθήνας και τη νέα διεθνή ισορροπία, είτε εξαιτίας ενός εσωτερικού οικονομικού προβλήματος στην αυτοκρατορία. Σε κάθε περίπτωση η «Ειρήνη του Καλλία» (βλ. Κεφάλαιο 6) καταλύθηκε.

Μεταξύ του 413 και του 411 συνήφθησαν μια σειράς συμφωνίες για να ρυθμιστεί το καθεστώς των πόλεων της Μικράς Ασίας. Η πρώτη, που συνήφθη με

Η ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ: Μια πολιτική εναλλαγής συμμάχων

423:	Άνοδος του Δαρείου Β' στον θρόνο σε ένα ταραγμένο περιβάλλον.
416:	Ο Τισσαφέρης, σατράπης της Λυδίας, καταστέλλει την επανάσταση του Πισσούθνη.
Άνοιξη του 413:	Οριστική κατάληψη της Δεκέλειας από τους Σπαρτιάτες.
Καλοκαίρι:	Ήττα των Αθηναίων στη Σικελία.
Φθινόπωρο:	Ο Δαρείος απαιτεί και πάλι φόρο από τις πόλεις της Ιωνίας.

Χειμώνας του 413-412:	Απεσταλμένοι του Τισσαφέρη στη Σπάρτη – Η Αθήνα υποστηρίζει τον γιο του Πισσούθνη.
Καλοκαίρι του 412:	Πρώτη συνθήκη ανάμεσα στον Τισσαφέρη και στην Πελοποννησιακή Συμμαχία – Συγκέντρωση των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων στην Ιωνία.
Χειμώνας του 412-411:	Καθυστέρηση των περσικών επιχορηγήσεων· δεύτερη συνθήκη ανάμεσα στη Σπάρτη και τους Πέρσες – Μάχη της Μιλήτου.
411:	Ραδιουργίες του Αλκιβιάδη: Αφού έχει εγκαταλείψει το στρατόπεδο των Σπαρτιατών και έχει καταφύγει στον Τισσαφέρη, διαπραγματεύεται τη συμμαχία Αθηναίων και Περσών με αντάλλαγμα την επιστροφή του στην Αθήνα – Αποτυχία.
Άνοιξη:	Ολιγαρχικό πραξικόπημα στην Αθήνα – Ο Αλκιβιάδης στη Σάμο – Άνοιγμα ξανά των Στενών.
Καλοκαίρι:	Υπεκφυγές του Τισσαφέρη, που αποσύρεται στα νότια της Μικράς Ασίας – Ο Αλκιβιάδης φεύγει για να τον συναντήσει.
Φθινόπωρο:	Ένταση ανάμεσα στους Πέρσες και τους Πελοποννήσιους στην Ιωνία – Επιστροφή του Τισσαφέρη – Οι Πελοποννήσιοι προσεγγίζουν τον Φαρνάβαζο, σατράπη της Φρυγίας.
Χειμώνας του 411-410:	Αποστολή του Αλκιβιάδη προς τον Τισσαφέρη για να εξασφαλίσει επιχορηγήσεις· φυλάκισή του στις Σάρδεις.
Άνοιξη του 410:	Αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Αθήνα και της αθηναϊκής δύναμης στο Αιγαίο.
Χειμώνας του 408-407:	Ο Δαρείος Β' δεσμεύεται να υποστηρίξει τους Πελοποννήσιους – Ορισμός του Κύρου ως επικεφαλής της Λυδίας και της Φρυγίας, υπεύθυνου για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις – Φιλία του Κύρου και του Σπαρτιάτη ναύαρχου Λύσανδρου.
407:	Επιστροφή του Αλκιβιάδη στην Αθήνα – Ήττα στο Νότιον και αποχώρηση του Αλκιβιάδη στη Θράκη.
Αρχή του 404:	Θάνατος του Δαρείου Β' και άνοδος στον θρόνο του Αρταξέρξη Β'.
Άνοιξη του 404:	Παράδοση της Αθήνας – Ο Αθηναίος στρατηγός Κόνων καταφεύγει στην Κύπρο κι έπειτα στον Μεγάλο Βασιλέα.
401-400:	Επανάσταση του Κύρου εναντίον του Μεγάλου Βασιλέα – Ο Κύρος στρατολογεί Έλληνες μισθοφόρους μέσω ενός Σπαρτιάτη – Εξστρατεία στη Μεσοποταμία – Μάχη στα Κούναξα και θάνατος του Κύρου – «Ανάβαση» των Μυρίων.

τον σατράπη Τισσαφέρνη, είχε άμεσο στόχο να αποτρέψει τους Αθηναίους από την επιβολή φόρου. Η δεύτερη περιλάμβανε έναν όρο μη επίθεσης. Η τρίτη καθόριζε τελικά μια γενική λύση, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα του βασιλιά στην Ασία. Δεν ήταν μια κλασική συνθήκη συμμαχίας, αλλά μια διεθνής ρύθμιση. Από το καλοκαίρι του 412 ο στόλος της Σπάρτης παρέδωσε στον βασιλιά τη Χίο, τη Μίλητο και τις Ερυθρές, στηριζόμενος σε τοπικές ολιγαρχικές παρατάξεις.

Ο σατράπης διατήρησε ωστόσο μια πολιτική ισορροπίας ανάμεσα στους εμπόλεμους. Διαπραγματεύτηκε το 411 με τον Αλκιβιάδη, που είχε ταχθεί και πάλι με το μέρος της Αθήνας, μέχρι την αποπομπή του Αθηναίου, που εξώθησε τον Τισσαφέρνη προς τη Σπάρτη. Ωστόσο τα πληρώματα του πελοποννησιακού στόλου δεν είχαν λάβει ακόμη τους μισθούς τους την άνοιξη του 411, όταν νικήθηκε στα Στενά από τον Αλκιβιάδη, ο οποίος άνοιξε έτσι και πάλι τον δρόμο των σιτηρών.

3.4. Ο εκσυγχρονισμός του πολέμου από μέρους της Σπάρτης

Στην Αττική η βάση της Δεκελείας χρησιμοποιούνταν στις επιχειρήσεις από το 413, διοικούμενη από τον βασιλιά Άγι, με την ενίσχυση των Βοιωτών. Έτσι η Σπάρτη εγκατέλειψε την παραδοσιακή πρακτική των επιδρομών κάθε έτος και διεξήγαγε πόλεμο στα εδάφη της Αθήνας, καθώς κατείχε την ύπαιθρο της Αττικής και τα μεταλλεία του Λαυρίου. Η Αθήνα υπέστη μια αμετάκλητη νομισματική κρίση: Τα ταμεία της συμμαχίας ήταν άδεια, και μετά το 408 η πόλη κατέληξε να κόψει νομίσματα για τις ανάγκες του πολέμου σε χρυσό ή νοθευμένα. Ο περσικός χρυσός επρόκειτο να παίξει αποφασιστικό ρόλο.

4. Η εποχή των αμφισβητήσεων (411-404)

4.1. Ο ατομικισμός στην πολιτική

Η γενιά του πολέμου διακρινόταν από τον ατομικισμό της και από το προσωπικό πολιτικό παιχνίδι που διεξήγαγαν ιδιαίτερα ο Αλκιβιάδης στην Αθήνα και ο Λύσανδρος στη Σπάρτη. Στην Αθήνα αυτό ήταν έργο των διανοουμένων (σοφιστών) και των μαθητών τους, οι οποίοι ανέπτυξαν μια ιδεολογία της δύναμης στη Σπάρτη, την πόλη που διοικούνταν με βάση την αρχή της ισότητας (βλ. Κεφάλαιο 4), ήταν αποτέλεσμα μιας αγωγής θεμελιωμένης περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού στην άμιλλα και στην αναζήτηση της δόξας. Παντού η αναζήτηση των τιμών συνοδευόταν από επιθυμία για χρήματα: Στην τελευταία φάση του πολέμου οι πολίτες-στρατιώτες θύμιζαν όλο και περισσότερο μισθοφόρους, και

οι Σπαρτιάτες ναύαρχοι, όπως ο Γύλιππος, ο Λύσανδρος και ο Καλλικρατίδης, ο ανταγωνιστής του, προέρχονταν από οικογένειες που είχαν περιέλθει σε οικονομική ανέχεια· ήταν μόθακες. Τελικά οι υποψίες που άρχισαν να περιβάλλουν τους στρατηγούς τόσο στη Σπάρτη όσο και στην Αθήνα, και που εκδηλώνονταν με ανακλήσεις και δίκες, εγκαινίασαν μια περίοδο αβεβαιότητας και αστάθειας.

Στην τελευταία φάση του πολέμου η Αθήνα αποδυναμώθηκε από δύο απόπειρες ανατροπής του πολιτεύματος, το 411 και το 404, που έθεσαν σε αμφισβήτηση τη δημοκρατία. Παρόλο που το πλαίσίό τους, η εξέλιξη και τελικά η έκβασή τους διέφεραν, είχαν κάποια κοινά γνωρίσματα, χαρακτηριστικά της εξέλιξης των πολιτικών δομών: τον αποσταθεροποιητικό ρόλο που έπαιξαν οι εξαιρετικά προσωποπαγείς παρατάξεις (όπως η «ομάδα του Αλκιβιάδη»), οι οποίες καλλιεργούσαν ένα κλίμα βίας και διέβρωναν τους θεσμούς· τον πολιτικό ρόλο του στρατού της πόλης, ο οποίος κατά τη διάρκεια και των δύο κρίσεων αναδείχθηκε σε δύναμη αντίστασης και οργάνωσης της δημοκρατικής αντίδρασης.

Ο πολιτικός ρόλος του στρατού στηρίζεται στην ίδια τη σύλληψη του θεσμού της πόλης, που για τους Έλληνες δεν ταυτιζόταν αναγκαστικά με μια συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια: Το έχει δείξει ξεκάθαρα η μεταφορά της Φώκαιας στη Δύση το 545, μετά την καταστροφή της πόλης από τους Πέρσες· και το 480, μπροστά στην απειλή του Ξέρξη, ο Θεμιστοκλής είχε επίσης συλλάβει την ιδέα της μεταφοράς της Αθήνας στην Κάτω Ιταλία. Η «πόλη» μπορούσε επομένως να υπάρξει ανεξαρτήτως μιας σταθερής γεωγραφικής επικράτειας: Ως κοινότητα αλληλέγγυων πολιτών, βρισκόταν όπου βρισκόταν αυτή η κοινότητα. Και εάν το 411 τα πληρώματα του στόλου που ναυλοχούσε στη Σάμο μπόρεσαν να διακηρύξουν ότι αποτελούσαν την κυρίαρχη συνέλευση της Αθήνας, παρά την απουσία τους από την πόλη, ήταν επειδή αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία του πολιτικού σώματος, ενώ οι ολιγαρχικοί που έλεγχαν την πόλη δεν αποτελούσαν παρά τη μειονότητα.

4.2. Το ολιγαρχικό πολίτευμα του 411

Ήταν αποτέλεσμα των ελιγμών του Αλκιβιάδη, που ζητούσε την αμνήστευσή του, και το προετοίμασαν οι πολιτικές «εταίρειες». Εκείνες συγκάλεσαν έκτακτη συνεδρίαση της συνέλευσης έξω από την πόλη για να απομακρύνουν τα πιο ριζοσπαστικά δημοκρατικά στοιχεία –τα οποία προέρχονταν από τις τάξεις των κατοίκων του άστεως ή τους ναύτες–, που τότε είχαν ως βάση τη Σάμο.

Στη συνέλευση αυτή προτάθηκε μια πολιτειακή μεταρρύθμιση που προβαλλόταν ως επιστροφή στο παρελθόν, στους «προγονικούς νόμους»· με αυτό εννοούνταν η προ-κλεισθένεια νομοθεσία, και ιδιαίτερα αυτή του Σόλωνα, ο οποίος

έκτοτε θεωρήθηκε ο θεμελιωτής της δημοκρατίας (βλ. Κεφάλαιο 4). Επρόκειτο για την επιστροφή σε μια μετριοπαθή δημοκρατία, η οποία θα ανταποκρινόταν στο οπλιτικό ιδανικό, που περιόριζε τα πολιτικά δικαιώματα στους υπερασπιστές της πόλης.

Αυτό το πραξικόπημα είχε νομική βάση: Στηρίχτηκε σε μια νομοθετική επιτροπή μελών της Βουλής που συγκροτήθηκε το 413. Η μεταρρύθμιση τροποδοτήθηκε από μια δογματική θεωρία η οποία εκφράστηκε σε ένα φυλλάδιο που εδώ και καιρό αποδίδεται στον Ξενοφώντα, την *Αθηναίων Πολιτεία*: οι δημοκρατικοί

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΑΠΟ ΤΟ 413 ΕΩΣ ΤΟ 404

413:	Συγκρότηση μιας επιτροπής δέκα προβούλων για την αναθεώρηση του πολιτεύματος.
Καλοκαίρι του 412:	Πρώτη συνθήκη ανάμεσα στη Σπάρτη και τους Πέρσες – Ο Αλκιβιάδης συναντά τον στόλο που ναυλοχεί στη Σάμο και διαπραγματεύεται την επιστροφή του.
Χειμώνας του 412-411:	Απεσταλμένος του στόλου στην Αθήνα.
Μάιος:	Επιτροπή των Δέκα που διευρύνεται σε Τριάντα και αποκτά πλήρεις εξουσίες.
Αρχές Ιουνίου:	Συνέλευση στον Κολωνό – Διακυβέρνηση των Τετρακοσίων.
Αύγουστος:	Δολοφονία του Φρυνίχου – Σύγκληση μιας κανονικής συνέλευσης – Διακυβέρνηση των 5.000 γύρω από τον Θηραμένη – Πλους του στόλου στα Στενά: νίκη στο Κυνός Σήμα κοντά στην Άβυδο (τέλος της ιστορίας του Θουκυδίδη).
Άνοιξη του 410:	Κανονική λειτουργία των θεσμών, ένδειξη αποκατάστασης της δημοκρατίας – Νίκη στην Κύζικο του στόλου υπό τη διοίκηση του Αλκιβιάδη.
407:	Επιστροφή του Αλκιβιάδη στην Αθήνα (αρχή της ιστορίας του Ξενοφώντα) – Ήττα των Αθηναίων στο Νότιον.
Καλοκαίρι του 406:	Νίκη χωρίς επαύριον της Αθήνας στις Αργινούσες.
Σεπτέμβριος του 405:	Καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός Ποταμούς.
Απρίλιος του 404:	Πτώση της Αθήνας.

θεσμοί που υπέστησαν επίθεση ήταν η αποζημίωση για τα αξιώματα (μισθός) και οι διαδικασίες ελέγχου των αξιωματούχων από τη συνέλευση, οι οποίες, όπως εικάζεται, είχαν κάνει την εμφάνισή τους κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο Αριστοτέλης – που, αντίθετα με τον Θουκυδίδη, προσπαθεί να προσδώσει νομιμότητα στο πραξικόπημα – παραδίδει ότι συντάχθηκαν δύο σχέδια αριστοκρατικού πολιτεύματος, σύμφωνα με τα οποία οριζόταν η πολιτική ενηλικίωση στα τριάντα έτη, καθιερωνόταν η εκλογή αξιωματούχων από μια κατηγορία πολιτών που πληρούσαν συγκεκριμένες προϋποθέσεις και οι βασικές εξουσίες αποδίδονταν στη Βουλή. Τότε επανιδρύθηκε η Βουλή των Τετρακοσίων, της οποίας η προέλευση αποδίδεται στον Σόλωνα (βλ. Κεφάλαιο 4).

Ο στόλος της Σάμου αποτέλεσε τη δημοκρατική αντιπολίτευση. Οι στρατιώτες συνασπίστηκαν σε συνέλευση γύρω από τους στρατηγούς τους, κάτι που ήταν φυσιολογικό, αλλά τους καθαίρεσαν και εξέλεξαν νέους, κάτι που ήταν επαναστατικό. Αντλούσαν τη νομιμότητά τους από την αρχή της πλειοψηφίας, διακηρύσσοντας ότι αντιπροσώπευαν το μεγάλο πλήθος εναντίον μιας ολιγαρχίας. Ηγέτης τους ήταν ο Θρασύβουλος.

Μαθαίνοντας τη στάση του στόλου, ο συνασπισμός που βρισκόταν στην εξουσία διασπάστηκε, ιδιαίτερα αφού δεν είχε καταφέρει να διαπραγματευτεί την εκκένωση της Αττικής ούτε να συνάψει την ειρήνη. Την εξουσία ανέλαβαν τότε στην Αθήνα οι οπλίτες που εξασφάλιζαν την τοπική άμυνα και είχαν συνασπιστεί γύρω από τον Θηραμένη: Συγκάλεσαν μια κανονική συνέλευση και της επέστρεψαν την κυριαρχία. Το πολίτευμα ήταν ακόμη συντηρητικό: Αναγόταν στο ιδανικό του Μαραθώνα, περιορίζοντας την πολιτική συμμετοχή στους οπλίτες και περιστέλλοντας το πολιτικό σώμα σε 5.000 κι έπειτα σε 9.000 πολίτες. Μια γενική αμνηστία ανταποκρίθηκε στη βαθιά ανάγκη για πολιτική ενότητα.

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, η ιστορία του οποίου τελειώνει τότε, αυτό το «μεικτό» πολίτευμα ήταν το καλύτερο απ' όλα και η Αθήνα δεν είχε κυβερνηθεί ποτέ καλύτερα. Ωστόσο ήταν εφήμερο. Η δημοκρατία είχε ήδη αποκατασταθεί όταν ο Ξενοφών ξεκίνησε τα *Ελληνικά* του το 411.

4.3. Η κατάρρευση της ηγεμονίας και η πτώση της Αθήνας (407-404)

Η τύχη της Αθήνας παίχτηκε στα συμμαχικά εδάφη, κατά τη διάρκεια ενός ναυτικού πολέμου που εκτυλίχθηκε σε δύο μέτωπα: αυτό του Ελλησπόντου (στα Στενά), όπου η Αθήνα αντιστεκόταν καλύτερα, και αυτό της Μικράς Ασίας, μέτωπο το οποίο άνοιξε ο Σπαρτιάτης Λύσανδρος σε επαφή με την περσική αυτοκρατορία.

Όλα ανατράπηκαν το 407. Ο Αλκιβιάδης είχε επιστρέψει θριαμβευτικά στην

Αθήνα, αφού είχε ανοίξει τον δρόμο του Ελλησπόντου, οι Πέρσες όμως επέλεξαν οριστικά το στρατόπεδο της Σπάρτης. Η νίκη ήταν αποτέλεσμα της συνεννόησης και της συνεργασίας δύο ανδρών: του ναύαρχου Λύσανδρου, που κατάφερε να βρει τους πόρους και να αναδιοργανώσει τη διοίκηση, και του Πέρση Κύρου –ενός από τους γιους του Μεγάλου Βασιλέα, επικεφαλής όλων των αχαιμενιδικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία–, ο οποίος του παρείχε την απαραίτητη υποστήριξη για τη συντήρηση του στρατού.

Ο Λύσανδρος χρησιμοποίησε ως βάση του στόλου του την Έφεσο. Την άνοιξη του 407 οι Αθηναίοι ηττήθηκαν στο Νότιον, πολύ κοντά στην Έφεσο, αλλά πήραν την εκδίκησή τους κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 406 στις Αργινούσες, κοντά στη Λέσβο, όπου διεξήχθη η πιο σημαντική ναυμαχία όλου του πολέμου. Δυστυχώς οι νικητές στρατηγοί αποκηρύχθηκαν από την αθηναϊκή συνέλευση, που γινόταν όλο και περισσότερο ασταθής, και καταδικάστηκαν για ασέβεια.

Το μέτωπο των Στενών έμοιαζε ασφαλές. Ωστόσο τον Σεπτέμβριο του 405, ενώ ο αθηναϊκός στόλος είχε αποσυρθεί στην ξηρά στον βόρειο Ελλήσποντο, κοντά στους Αιγός Ποταμούς, ο Λύσανδρος πέτυχε μια αιφνίδια επιδρομή και κατέσφαξε τα στρατεύματα που είχαν αποβιβαστεί: δε θα μπορούσε να υπερισχύσει του αθηναϊκού στόλου ανεπτυγμένου σε παράταξη μάχης σε μια ναυμαχία κλασικού τύπου.

Η συνέχεια των επιχειρήσεων ήταν πλέον για τον Λύσανδρο μια θριαμβευτική περιδιάβαση διαμέσου του Αιγαίου. Εκδίωξε από τις πόλεις της Δηλιακής Συμμαχίας ό,τι είχε απομείνει από τις αθηναϊκές δυνάμεις. Μόνο η Σάμος αντιστάθηκε μέχρι το τέλος.

4.4. Η πτώση της Αθήνας: 22 Απριλίου του 404

Ο στόλος του Λύσανδρου και ο σπαρτιατικός στρατός της Δεκελείας ενώθηκαν στον Πειραιά τον Νοέμβριο του 405. Τότε άρχισε η πολιορκία της Αθήνας και καθώς το λιμάνι ήταν αποκλεισμένο, στην πόλη πολύ γρήγορα επικράτησε λιμός. Καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις από τον Θηραμένη, έναν μετριοπαθή ολιγαρχικό, που είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα γεγονότα του 411.

Τον Απρίλιο του 404 συνεκλήθη ένα συνέδριο της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, κατά τη διάρκεια του οποίου η Κόρινθος και η Θήβα ζήτησαν την καταστροφή της Αθήνας. Η Σπάρτη εναντιώθηκε σε αυτό και απαίτησε μόνο την εκκένωση όλων των εξωτερικών κτήσεων της Αθήνας, την κατεδάφιση των τειχών του Πειραιά και των Μακρών Τειχών και την παράδοση του στόλου. Η Αθήνα

έπαψε πλέον να αποτελεί ναυτική και εμπορική δύναμη: Ήταν η «ημέρα της γέννησης της ελευθερίας» (Ξενοφών).

4.5. Το πραξικόπημα στην Αθήνα: Η τυραννίδα των Τριάκοντα

Η ήττα έθεσε μία ακόμη φορά υπό αμφισβήτηση τη δημοκρατία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τρεις παρατάξεις ήρθαν σε αντιπαράθεση: των δημοκρατικών, για την οποία δεν υποδεικνύει κανέναν επικεφαλής των ολιγαρχικών, οι οποίοι συνασπίζονταν σε πολιτικές «εταιρείες», υπό την ηγεσία του Κριτία και των μετριοπαθών, που συνασπίστηκαν γύρω από το ζήτημα της «πολιτείας των προγόνων», με επικεφαλής άνδρες που είχαν εμφανιστεί ξανά στο παρελθόν, όπως ο Θηραμένης, ή νέους άνδρες, όπως ο Φορμίσιος, ο Άνυτος κι ο Αρχίνος, οι οποίοι δεν είχαν συμμετάσχει στις «εταιρείες». Επομένως η αντιπαράθεση αφορούσε μάλλον την πολιτική συμπεριφορά παρά το πολιτικό πρόγραμμα, και ο Λυσίας, πρωταγωνιστής και συγχρόνως θύμα των γεγονότων, το υπογραμμίζει:

ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΟΥ 404

Αφού έγινε η ναυμαχία, παράλληλα με τη συμφορά που χτύπησε την πόλη, ενώ ήταν ακόμη δημοκρατία, τότε ξεκίνησαν τη στάση: Πέντε άνδρες ορίστηκαν έφοροι από εκείνους που αποκαλούνταν «εταίροι», ως οργανωτές των πολιτών, καθώς και ως αρχηγοί, δρώντας εναντίον σας. Μεταξύ αυτών ήταν ο Ερατοσθένης και ο Κριτίας. Αυτοί διόρισαν φυλάρχους επικεφαλής των φυλών και διέταζαν τι έπρεπε να ψηφίζεται και ποιο έπρεπε να ασκούν την εξουσία, και είχαν την απόλυτη εξουσία να κάνουν οτιδήποτε ήθελαν. Έτσι συνωμοτούσαν εναντίον σας όχι μόνο οι εχθροί σας, αλλά και αυτοί οι ίδιοι, παρόλο που ήταν συμπολίτες σας, ώστε να μην ψηφίσετε κάποιο χρήσιμο μέτρο και να έχετε ελλείψεις.

Λυσίου Κατά Ερατοσθένους, 43-44

Η δημοκρατική Βουλή των Πεντακοσίων καθαιρέθηκε μετά την επέμβαση του Λύσανδρου και εξελέγη μια επιτροπή τριάντα μελών για να «αποκαταστήσει» το πολίτευμα (Αριστοτέλης) και να καταγράψει τους «πάτριους νόμους» (Ξενοφών). Ήταν πιο ακραία και πιο συντηρητική από εκείνην του 413-411, εφόσον κατάργησε τη νομοθεσία του Εφιάλτη και ένα μέρος της νομοθεσίας που αποδίδεται στον Σόλωνα, για να επιστρέψει τη νομική εξουσία στον Άρειο Πάγο.

Η ολιγαρχική παράταξη, αυτή του Κριτία και του Χαρμίδα, δεν άργησε να επιβληθεί με τη βία, εξαλείφοντας σταδιακά όλους τους αντιπάλους της μετά το

φθινόπωρο του 404. Με την υποστήριξη της σπαρτιατικής φρουράς, που συμμετείχε στις επιχειρήσεις αστυνόμευσης, οι συλλήψεις και οι εκτελέσεις πολλαπλασιάστηκαν. Όλοι οι πλούσιοι, αριστοκράτες ή ξένοι, αποτέλεσαν στόχο, ως αντίδραση στον κοσμοπολιτισμό. Η οικογένεια του ρήτορα Λυσία, προερχόμενη από τη Σικελία, υπήρξε θύμα αυτών των προγραμών.

Οι ενέργειες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τη ρήξη με τον Θηραμένη, ο οποίος ήθελε να διευρύνει την κοινωνική βάση του πολιτεύματος, που πλέον είχε μειωθεί στους 3.000 πολίτες, οι οποίοι αποτελούσαν τη νέα συνέλευση και το νέο εκλογικό σώμα (έκκλησία).

ΕΝΑ ΘΥΜΑ ΤΩΝ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ: Ο ΞΕΝΟΣ ΛΥΣΙΑΣ

Ο Θέογγης λοιπόν και ο Πείσων έλεγαν για τους μετόικους στις συνεδριάσεις των Τριάκοντα ότι τάχα ανάμεσά τους υπήρχαν κάποιοι δυσαρεστημένοι με τα πολιτικά πράγματα· είχαν επομένως μια πολύ καλή πρόφαση να φανούν ότι τους τιμωρούν [όσους ήταν δυσαρεστημένοι], στην πραγματικότητα όμως να μαζέψουν χρήματα. Δε δυσκολεύτηκαν λοιπόν να πείσουν όσους τους άκουγαν· γιατί αφενός δεν έδιναν καμία σημασία στο να σκοτώνουν ανθρώπους, και αφετέρου έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον για τα χρήματα. Αποφάσισαν λοιπόν να συλλάβουν δέκα (μέτοικους), ανάμεσά τους και δυο φτωχούς, για να έχουν τη δικαιολογία ότι όλα αυτά δεν έγιναν με σκοπό τα χρήματα, αλλά προς το συμφέρον της πολιτείας, λες και κάποια άλλη από τις πράξεις τους ήταν δικαιολογημένη. Αφού λοιπόν μοίρασαν τα σπίτια, βάδισαν προς αυτά. Εμένα με βρήκαν να φιλοξενώ μερικούς φίλους μου· αφού τους έδωξαν, με παρέδωσαν στον Πείσωνα. Άλλοι πήγαν στο εργαστήριό μου και κατέγραψαν τους δούλους μου. Ρώτησα τον Πείσωνα αν ήταν διατεθειμένος να με σώσει παίρνοντας χρήματα, και αυτός συμφώνησε, αν έδινά πολλά. Του είπα λοιπόν ότι είμαι πρόθυμος να του δώσω ένα ασημένιο τάλαντο, και αυτός δέχτηκε να το κάνει. Ήξερα βέβαια ότι δε λογάριαζε ούτε θεούς ούτε ανθρώπους, έκρινα όμως ότι υπό τις παρούσες συνθήκες ήταν απόλυτη ανάγκη να έχω την ένορκη διαβεβαίωσή του. Όταν λοιπόν ορκίστηκε ότι, αφού πάρει το τάλαντο, θα με σώσει, και σε αντίθετη περίπτωση να χαθεί και ο ίδιος και τα παιδιά του, μπαίνω στο υπνοδωμάτιο και ανοίγω το κιβώτιο. Όταν το κατάλαβε αυτό, ο Πείσων μπαίνει και αυτός στο υπνοδωμάτιο και, βλέποντας το περιεχόμενο, καλεί δύο από τους υπηρέτες και τους διατάζει να πάρουν όσα είχε μέσα το κιβώτιο. Κι επειδή δεν είχε μόνο όσα είχαμε συμφωνήσει, άνδρες δικαστές, αλλά τρία ασημένια τάλαντα και τετρακόσιους κυζικηνούς και εκατό δαρεικούς και τέσσερις ασημένιες φιάλες, τον παρακαλούσα να μου δώσει τα έξοδα του ταξιδιού μου, κι αυτός μου απαντούσε να είμαι ευχαριστημένος αν σώσω τη ζωή μου.

Λυσίου Κατά Ερατοσθένους, 6-11

Τότε έλαβε χώρα ένα πραξικόπημα. Η βουλή που είχε μόλις συσταθεί περικυκλώθηκε από νέους άνδρες σπλισμένους με εγχειρίδια. Ο Θηραμένης εκτελέστηκε. Άλλοι μετριοπαθείς πολιτικοί, όπως ο Άνυτος και ο Αρχίνος, διέφυγαν και εντάχθηκαν στη δημοκρατική αντίσταση. Από εκείνη τη στιγμή το καθεστώς των Τριάκοντα δεν είχε πια κανέναν αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα. Ήταν μια τυραννίδα με την ελληνική σημασία του όρου, η οποία αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση μόνο των δικών της συμφερόντων και παρέμενε στην εξουσία με τη βία, στηριζόμενη σε μια ξένη φρουρά και στις εκτελέσεις.